

III. A FELVILÁGOSULT ABSZOLUTIZMUS SZÉKELYFÖLDI KÖVETKEZMÉNYEI

A közép-kelet-európai felvilágosodás hangsúlyozottan nemzeti jellege közismert, a térség etnikai és geopolitikai viszonyainak szövevényéből természetesen következő tény. Virágzása e tájakon egybeesik a soknemzetiségű Habsburg birodalom népei nemzeti eszmélésének korával, ám a jelenség háttérében bonyolult, a társadalmi szférát is érzékenyen érintő érdekek munkáltak. A magyar rendek egyfelől Bécs központosító politikáját igyekeztek ellensúlyozni, miközben egyre komolyabb gondot okozott az ország bizonyos nem magyar népeinek emancipációs törekvése. A szerbek, románok, szlovákok nemzeti identitásának kikristályosodásában nem volt jelentéktelen az udvar szerepe, mely a balázsfalvi görög katolikus püspökséget és papi szemináriumot, a pozsonyi szlovák teológiai intézetet éppen azért hozta létre, a szerb nyelvű imakönyvek kiadását (az orosz befolyás ellensúlyozásán túl) azért támogatta, hogy e népeket szövetségesévé tegye a magyar nemesség függetlenségi igényeivel szemben. A magyar rendekkel csaknem azonos előjogokat élvező horvát nemesség, a szintén privilegizált erdélyi szászok viszont ellenszenvvel szemlélte és minden lehetséges eszközzel fékezte Bécs központosító és modernizációs politikáját, hiszen ezen a ponton érdekeik találkoztak a magyar kiváltságos osztály törekvéseivel.

Az érdekek és kényszerű szövetségek eme bonyolult rendszerében a székelység sajátos helyet foglalt el. Feudális eredetű kiváltságai, területi önkormányzati rendszere – még ha jórészt elméleti

síkra is kerültek – zavarták a bécsi udvart tekintélyuralmi politikája és központosító elvei érvényesítésében.

Az előző fejezetben számba vettük azokat az apró, de határozott lépéseket, melyekkel a központi hatalom lassan, természetesen kihasználva a székely társadalomban végbemenő belső rétegződést és polarizációt, a minimálisra tudta szűkíteni a székely autonómia gyakorlati jelentőségét. A hajdanvolt jogok és szabadságok viszont újra meg újra felbukkannak a széki közgyűlések résztvevőinek és az országgyűlésekre utazó székely követeknek a szónoklataiban. Az udvar politikájával ily módon dacoló székely rendek ellenállása még hevesebbé vált Mária Terézia reformintézkedéseinek hatására.

Mária Terézia reformjai és a székely rendi hangulat feléledése

„Ha a felvilágosult abszolutizmus jelentkezését az uralkodók filozófiai ismereteihez kötjük – jegyzi meg Barta János igen találóan –, Mária Teréziát ki kell hagynunk a XVIII. század felvilágosult monarcháinak igen tiszteletreméltó sorából.”¹ Kétségtelen, Mária Terézia nem részesült abban az elméleti (ön)előképzésben, mely a kezdet kezdetétől meghatározta II. Frigyes vagy II. József uralkodásának mikéntjét. Ez okozza a történetírói berkekben létező bizonytalanságot a tereziánus reformkorszak kronológiai határait illetően: egyesek kezdetként a társadalmi kiváltságokat megnyirbáló Haugvitz-rendeletet (1749) jelölik meg, mások az államtanács 1761-ben történt felállítását, ismét mások II. József társuralkodóvá való kinevezését (1765). Ehhez kapcsolódva jogos lehet a kérdés: hol az időbeni határ a királynő nevével fémjelezhető reformsorozat és a majdani „kalapos király” által kivitelezett program között?

Ami a székely társadalmat gyökereiben megbolygató intézkedéseket illeti, csaknem egyöntetű a historikusok véleménye: a Székelyföld hagyományos világát ért első jelentős csapás a határkatonaság felállítása volt. Imreh István szavaival élve, „a Habsburg

birodalom [...] a helyi, hagyományos organizmusok egyikéből akart központi vezényszóra figyelmező organizációt formálni.”³ A határvédelem takarékos korszerűsítésén túlmenően tehát – a katonai szigorral érvényesítendő központi irányítás révén – a hatalom a székely autonómia maradványait is tovább akarta csorbítani. Tévednénk azonban azt állítva, hogy a központi kormányzat kizárólag székelyellenes jogtipró offenzívájával állunk szemben. Ismét Imreh Istvánt idézzük: „Az, ami a székely székekben történik [...] beilleszthető abba az újkor eleji üzemi struktúramódosulásba, amely a középkorias autonómiák megfogyatkozásával együtt jár. A kollektív jogok, a hagyomány szentesítette privilégiumok intézményi kereteinek, a ‘kicsiny társadalom alakulásoknak’, a ‘szabadság kis körei sokaságának’ szembe kellett nézniük a hatalmasabb alakulatnak az őket erőtlenítő vagy éppen felszámolni akaró törekvéseivel.”⁴ Ráadásul a székely határkatonaság megszervezése csak részben tekinthető a tereziánus reformsorozat részének, valójában egy régebbi, a XVI. században, Horvátországban elindított folyamat végső fázisa, melynek során Bécs főként *nem magyar* népelemek (horvátok, szerbek, németek, románok) felhasználásával próbált olyan határ menti védőrendszert kialakítani, mely nem csupán a külső veszély elhárítására, hanem a belső centrifugális erők, elsősorban a magyar nemesség autonómiaigényeinek megfékezésére is alkalmas legyen.⁵ Az erdélyi határkatonaságot Carl Göllner szász történész is a Habsburgok centralizációs törekvéseit szolgáló eszköznek tekinti: „Anélkül, hogy lebecsülnénk az erdélyi határőrség katonai szerepét [...], egyértelműen megállapítható a bécsi Udvar azon szándéka, hogy a tereziánus önkényuralmat általuk plántálja mélyen az erdélyi földbe. Az új hadi intézmény által megnövekszik a császári akarat szolgálatában álló generál commando tekintélye és szerepköre, csökken a birodalom centralizációját gátló nemesi országgyűlés hatalma. A határkatonaság megszervezésével az udvar serpenyőbe vetette a kardot, mely a császár és tanácsadói javára billentette az erdélyi erőviszonyok mérlegét.”⁶

A székelyek bekapcsolása a magyar kiváltságosok féken tartását (is) célzó határvédő láncba nem bizonyult a Habsburg politika szerencsés húzásának. Akik ezt kitervelték egyfelől abban tévedtek, hogy kissé túlbecsülték a székelyek és vármegyei magyarok közti különbséget, netán összeférhetlenséget, másrészt azon elképzelés sem hozta meg a kívánt eredményt, hogy egy szigorúan szervezett katonatársadalom körülményei közt majd mérséklődnek a makacs autonómia-igények.

Az erdélyi végvidék militarizálásának természetesen megvoltak a külpolitikai indokai is. A nyugaton viselt háborúk nyomán a keleti határok őrzése fellazult, ami fokozta a szomszédos Moldvát folyamatosan rettegésben tartó tatár zsákmányszerző portyák kelet-erdélyi veszélyét, az ellenőrizetlen határforgalom pedig a csempészkereskedelem nem óhajtott virágzásán túl azzal riogatott, hogy újból országos méretű járványként ütheti fel fejét a Kárpátoktól keletre és délre eső vidékek állandó vendége, a pestis.

Erdély 1761-ben kinevezett katonai parancsnoka, Nicolaus Adolf Buccow nyomban hivatalba lépését követően sikeres toborzást folytatott a határközeli román lakosság körében. A románok, főleg a jobbágyterhektől való szabadulás ígéretétől fellelkesülve, nagy számban jelentkeztek a határkatonaság soraiba, ám az ígéretek beváltásának halogatása helyenként őket is szembefordította a központi kormányzat akaratával: főképpen ott, ahol még léteztek a „more siculorum”-szerű elvek alapján szerveződött közösségek (a szályvai zendülés).⁷

A székely ezredek szervezése, melyet Buccow 1762 nyarán indított el, már sokkal nehezebb feladatnak bizonyult. Hiába idézi Schröder ezredesnek a királynő nevében kibocsátott körlevele az ősi székely harci erényeket, az elsőként célba vett Gyergyószék lakossága nem engedett a bizottság egyelőre erőszakmentes unszolásának. Udvarhelyszéken, ahol Buccow személyes jelenlétével próbált nyomatékot adni az akciónak, a toborzás kudarcba fulladt. A tábornok emberei előbb igyekeztek megfélemlíteni a városban összegyűlt tiltakozó tömeget, bántalmaztak néhány hangadót, az-

tán Buccow, hogy szelídebb arcát is mutassa, pénzt szórt a székháza előtt álló parasztok közé, de a szék népe semmiképp sem akart engedelmessé válni. 1762. szeptember 18-án a főparancsnok jobbnak látta sebtében elhagyni a forrongó „anyavárost”, ezzel mintegy lemondván Udvarhely hadrendbe állításáról, ami a határsáv közvetlen közelében fekvő, stratégiaiilag jelentősebb székely székek lakóinak semmi jót nem jelentett: a sorozóbizottság ezt követően mind erőszakosabban lépett fel Csík-Gyergyó-Kászonban, Háromszéken meg Udvarhelyszék Bardóc fiúszékében. Eme utóbbi vidékeken a sorozást végrehajtók erőszakoskodásához hozzáadódottak a toborzás korábbi szakaszában már katonának állt székelyek, az ún. „*limitrophusok*” civil falusfelekkel szembeni mindennemű túlkapásai.

A határkatonaság felállítására előtt aligha létezett székely, aki kételkedett volna az „alkotmányos jogok” erejében, abban, hogy a régmúlt időkben elnyert kiváltságok törvényes volta felülkerekedik a kormányzat történetiségre érzéketlen racionalizmusán. Pedig a hatalom már korábban is számtalan jelét adta annak, hogy a Lipót-féle alkotmánylevél ígéreteit nem tekinti időszerűnek. Az illúziók továbbélése 1763 tavaszáig, ha nem is indokolt, de bizonyos fokig érthető. A királynő nevében végrehajtott erőszakos sorozásoknak viszont már jelzés értékűeknek kellett volna lenniük, a székely sérelmi politika további esélyeit illetően. Mégis: a székelység sorsáért aggódók nem láttak más kiutat a válságból, mint a vérrel szerzett „scythiai nemes prerogatívákra” való hivatkozást, melyek perdöntő erejű hamisítatlan régi bizonyítékai – hitük szerint – elő kell kerüljenek a székely levéltárak éppen rendezetlenségükből adódóan titokzatos zezugaiból. Legalábbis erre utal az udvarhelyi „köznyemesek” 1763. június 28-án székük tisztségviselőihez intézett kérése: „Alázatosan instáljuk a tekintetes officialatust, hogy súlyos bajai nem csak székünk, sőt egész székely nemzetünknek keserves ínségünkkel naponként áradnak, melyek megnyugtatóra nekünk megmásolhatatlan szükségünk vadnak minden nációnknak törvényeire, diplomáira, privilégiumaira, constitutiójaira, indultumaira, szokásaira etc. Minthogy pedig mind

azok, valamik voltak és lehetek, nemes székünknek, mint első és anyaszékünknek protocolomában tanáltathatnak: méltóztassék a tekintetes officiolatus az egész archiumot [sic!] első levelétől fogva utolsó levélig felhánytatni, valamik tanáltatnak kikerestetni, mint magunk védelmire való hasznos és szükséges instrumentuminkat s azokat kiíratatván, in paribus nekünk kezünkhöz adni. Azonban mint bizonyosabban értjük, azon literale instrumentumok kérettentnek ki a nemes szék archiomából, kérjük mindazonáltal alázatosan a nemes officiolátust, azoknak kiadattatásával ne siesen, míg mi meg nem látjuk, s nemes székely nationknak conservatiójára azokat meg nem vizsgáljuk. Holott egész székely natióknak, nem más nemzeteknek tulajdoni, hathatós és védelmező instrumentumi, egész nemzetünk híre és akaratja nélkül ki nem adattathatnak...”⁹

Még ugyanaznap nyújtották be folyamodványukat a királybírákhoz és a székhez Udvarhelyszék köznemesei, vagy – ahogyan aláírják beadványukat – „nemes Udvarhelyszéknek két filiálisaival való igaz, kiváltképpen való tiszta székelyek”. Ebben felhívják a szék – többnyire előkelő nemesi családokból való – elöljáróinak figyelmét, hogy őket „alább való de nemességben egyenlő grádusban levőket” a megpróbáltatások közepette magukra ne hagyják, mert – mint írják – „a mi veszedelmünkből természet szerint kell következni a felsőbb gráduson lévőknek is veszedelmének, minthogy nemesi szabadságunk egy fundamentomon épült s egy törvényből tartatik ...”¹⁰

Július 12-én Udvarhelyszék ugyanazon „örökös lakossai, székelek, kiváltképpen való nemesek” a szék tisztségviselőihez és közgyűléséhez fordulnak. Határozott hangnemben figyelmeztetik a címzetteket a szék „közönségével” való közös eredetükre: „egy nemzetből Hunortól s Magortól egyaránt származtunk Nagyságtokkal, és azután Schithiából kijöven, egy áron vásárlók meg sován földünköt, melyet [...] minthogy méllyen az ellenség torkába helyzetett, nem kevesebb áron egyaránt tartottuk; és minthogy egy nemzetből való származásunk kitetszik, egyaránt bizonyíttatik

szabadságunknak is egyenlősége...”. Hangsúlyozzák, hogy a „gradusban lévők” a közösség soraiból „emeltettek fel tudományokért, s más lelki ajándékokért”, ezért úgy vélik, ők is kötelesek hallatni hangjukat a határkatonaság szervezése ellen. És mert úgy gondolják, hogy a katonaság felállítását célzó „új systema vagy planum [...] meg nem lehetne egész nemes nationknak consensussa, híre és akaratja nélkül”, szükséges „*hogy nemes nationknak gyűlése erudeáltassék ott, a hol illik...*”.

A folyamodvány megfogalmazóinak hivatkozási alapja a Tripartitum, az Approbaták, a Compilatae Constitutiones, a Leopoldinum, az 1744-es, Mária Terézia által jóváhagyott országgyűlési végzések. Jellemző, hogy Mária Terézia az oklevél szövegében mint „felséges Grófi Asszonyunk” szerepel. Befejezésésképpen, miután a székelyek adóztatása ellen is kifogást emelnek, újból figyelmeztetik a szék elöljáróit: „Méltóztassanak Nagyságtok e szerént minket manuteneálni s valamire törvényeink, indultumink utat mutatnak a szerént kormányozni, mert a meghasonlott országnak el kell pusztulni, a mint szomszéd székeink síralmas bizonságaink.”¹¹

A fent idézett iratok szövegének tanúsága szerint az udvarhelyi szabad székelyek – túl a „communitas” sorsa iránt érzett aggodalmon – egyfajta „nemzetmentő” pózban tetszelegtek: úgy vélték, ők és csakis ők, az anyaszék kiváltságosai hivatottak és képesek az egész székelységet érintő bajok, az előjogok elvesztése és a határkatonaság szervezése okozta nyomorúságok elhárítására. E meggyőződést táplálta bennük a határkatonaság terhétől sújtott székek magatartása is, melyek támogatást reméltek és kértek a katonaságtól megszabadult Udvarhelyszék elöljáróitól. Ez azért is meglepő, mert évszázadokkal korábban, amikor Udvarhelyszék anyaszéki státuszának meg volt a jól meghatározott szerepe a székely területi önkormányzat rendszerében, éppen a többi szék elöljárói igyekeztek megkérdőjelezni, vagy legalábbis korlátozni e hegemoniát. E tekintetben sokatmondó a háromszéki lófő és a gyalog székelyeknek Udvarhelyszék „közönségéhez” címzett átírat, melyet Udvarhelyszék közgyűlése 1763. július 12-én tárgyalt és foglalt

jegyzőkönyvbe. A határkatonaság szervezése okozta nyomorúságokat felpanaszoló háromszékiek a székelyek vérségi összetartozására és közös történetére figyelmeztetnek: „mióta az eleink Schitiából együtt a kegyelmetek eleivel és több székben lakó minden székely mágnások [...] ezen földet magok erejekkel és vérekkkel szerezték...”. Hivatkoznak a „scithiai nemes prerogatívá”-ra, melyet elismert I. Lipót 1691-es diplomája, Károly császár, majd Mária Terézia is megerősített. „Mi egy tagja lévén a nemes székely nationak, együtt közönségesen is vagyunk egy törvényünk s egy szabadságunk, és következésképpen ha erőszakos idegenektől a közönséges törvény mellett [...] megbontatik, annakutána erőtlen leszen Nagyságtokra és Kegyelmetekre nézve is [...]... Mi egyik tagja lévén Nagyságtoknak és Kegyelmeteknek, midőn az idegenektől megsebzett szabadságunkat magunktól meg nem gyógyíthatjuk, [...] Kegyelmetek, sőt az egész corpus natio szabadságának is el kell veszni, mert a tagban esett seb magát addig szokta rontani, míg az egész corpust el nem rontja [...] Kérjük azért Nagyságtokat és Kegyelmeteket, *mint a székely nationak főbb tagjait*, méltóztassék [...] a mi nyomorúságos bajainkban és nemesi diplomának, szabadságunknak megtartásában segítséggel lenni...”. Alább Udvarhelyszék közgyűlésének végzése olvasható: „Az instans az háromszéki egy-házi nemes, primipilus és pixidárius rendből álló nemes communitasnak instantiáját látván, értjük abból panaszokat, és minthogy az nemes székely natio nevezetes tagjainak ismérjük, keserves szenvedéseket fájljuk és nemes hazánk törvénye a mennyiben utat módot mutat, Approbatae Constitutiones, pars 3-tio, titulus 1-mo juxta conditiones unionis, a méltóságos királyi gubernium előtt magunk különös instantiánk mellett promoveálni kötelességünknek tartjuk.”¹²

Egy 1763 nyarán, Csíkban terjesztett röpirat a következőket tanácsolta:

„ha *különösön* kérdeznek, ha akarunk-e katonák lenni vagy nem, különösön ne feleljen senki (hivatkozzon a falura).

Ha egész *falukat* kérdeznek (a szék híre nélkül), az se feleljen,

Ha az egész *széket* kérdeznék, az se feleljen.

Ha az egész székely *natiót* kérdezik, az se feleljen egyebet, hanem csak azt, hogy legyen *diaeta* és otthon concludáltassék a katonaság dolga; s íratassék articulusba.”¹³

Egy másik, ugyancsak Csíkban terjesztett egykorú röpirat már nyílt osztrákellenes hangon szólt a vidék népéhez:

„Nem is akadályoz téged letett

hited: mert megcsalattál.

Vidd vissza a fegyvert, ne katonáskodjál,

tarts Udvarhelyszékkal.

Minden szavok csalárd, irigyetek hazug:

Ne higgy a németnek...”¹⁴

Az anyaszék éledező tekintélyének viszont nem volt egyéb alapja, mint az, hogy szerencsés módon kimaradt a határkatonaság rendszeréből. Bár engedetlenségükért a beszállások nehéz terhével sújtotta a hatalom, az udvarhelyiek egy része – tán Buccow generálisnak a székből való csúfos meneküléséből merítve bátorságot – pimasz módon üzött obszcén tréfát a határkatonaság intézménye kapcsán: „*lif...lóf... militia*” lett a népies átmagyarítás szerint a „*Limitropha militia*”-ból.¹⁵ Némiképp meglepő az a fölényes magabiztosság is, amellyel az udvarhelyszéki „coadministrator”, ifjabb báró Daniel István bátorította azokat a csíki székelyeket, akik Nagyszebenben, a guberniumnál próbálták elérni a széküket ért bajok orvoslását: „A németek nem tudják a székelyek törvényit, csak tartsa kentek magokat, mert megszabadulnak a katonaságtól. Az Isten megsegíti kenteket. Engemet is elégszer akasztottak fel – de csak szóval –, de mégis élek. Udvarhelyszék egy kis baja után megszabadult a katonaságtól.”¹⁶

Mihelyt azonban a helyzet komolyra fordult, az üldöztetés nem szűnt, és Csíkszék férfinépe az erdőkből volt kénytelen menedéket keresni, vagy a bujdosás útját választani, csillapodni látszott az anyaszék „nemzetmentő” buzgalma is. 1763–64 telén a Csíkmadéfalva melletti erdőben, a „bodzas keresztfánál” összesereglett csíki és háromszéki székely ellenállók, akik őseik példájára a „communitas” erejéből próbáltak bátorságot meríteni jogaik védelméhez,

hiába kérelték az anyaszékbelieket: küldenének ők is falvanként két embert, akik egy korábbi egyezség értelmében Maros- és Aranyosszékét is képviselnék a tiltakozók közösségében. Az udvarhelyiek válasza mindig nemleges: nem hajlandók az ellenállókhoz csatlakozni, mert „őket most senki sem háborgatja”, illetve „őfelsége nem kívánja, hogy Udvarhely, Marus- és Aranyosszék most katonák legyenek, ők a magok dolgokról megfelelnek.”¹⁷

A véletlen – vagy tán nem csak az – akképpen alakította az eseményeket, hogy a hatalom szempontjából kedvezőtlen fordulat – Buccow generális megfutamodása az udvarhelyi székvárosból – a körvonalazódó Habsburg-ellenes székely közös front bomlasztó momentumává váljon. Bár kétségesnek tűnik – még akkor is, ha figyelembe vesszük a Habsburg politika kitűnő érzékét a „divide et impera” elvének érvényesítésére –, hogy az események háttérében előre kitervelt tudatos cselekvés állt volna, az semmiképp sem zárható ki, hogy Buccowék menet közben ismerték fel azt a bomlasztó erőt, amit a székelység különböző csoportjaival szembeni differenciált bánásmód rejt magában.

A székely hagyományos társadalom rendjét azonban nem csupán a keleti határok védelmének hadászati reformja bolygatta meg: bár nem ütközött ugyanolyan heves ellenállásba, a bíraskodás reformja, azaz a „*Folytonos táblák*” szervezése érzékenyen érintette a Székelyföld jogi és közigazgatási autonómiáját, és nem utolsó sorban azt az évszázados megszokást, amelynek sértetlenségére a székely rendek mindig oly érzékenyek voltak.

A Székely- és Szászföldön, valamint a vármegyei területen érvényes jogszabályok közti különbségek, egyes települések elavult törvénykezési kiváltságai – melyek főleg zűrzavaros időkben adtak lehetőséget súlyos visszaélésekre – már régen esedékessé tették a fejedelemség jogrendjének alapos megreformálását.¹⁸ Másfelől a bécsi vezetés, tekintetbe véve Erdély etnikai és felekezeti megosztottságát, úgy vélte: a törvénykezés reformja itt sokkal egyszerűbben keresztülvihető, mint Magyarországon, ahol a vármegyék kőkemény autonómiája útját szegné bármilyen változásnak. Elégé

hosszas habozás után az udvar egy Nemes Ádám gróf által vezetett bizottságot állított fel az erdélyi reform előkészítésére, melyben a székelyeket két udvarhelyszéki képviselte: Bándi András és Siménfalvi János.¹⁹

1762–63-ban a bizottság azon dolgozott – hiszen tagjainak érdeke is ezt sugallta –, hogy kompromisszumot hozzon létre az erdélyi rendek konzervativizmusa és az udvar újító igyekezete között. Az ellenállást – mely korántsem véletlenül épp a Székelyföld „metropolisában” robbant ki – viszont nem tudták elkerülni. Fő alakja a jelek szerint Udvarhelyszék egyik alkirálybírája, Borsai Nagy István volt, aki 1762-ben – némiképp paradox módon – még a sorozóbizottság munkájának segítőjeként tűnt ki. Borsai csatlakozott az általa vezetett viceszék (nevezetesen Udvarhelyszék Udvarhely anyaszéke) 1763. február 8-i ülésén jelentős néptömeg jelenlétében született indítványhoz, miszerint az alkirálybírák és esküdtek esküvel szövetkeztek, hogy megakadályozzák a jogrend tervezett reformjának életbelépését. Miután az eseményen jelenlévő besúgók útján az udvar tudomást szerzett az udvarhelyi szervezkedésről, a királynő elrendelte Borsai, valamint Váradi István Székelyudvarhelyen élő ügyvéd és viceszéki esküdt, meg az atyhai Simon István letartóztatását. Az utóbbi, midőn elfogása után Segesvárra kísérték, Szentersébeten áthaladva így kiáltott a falu utcáján összesereglett emberekhez: *„hazánk miatt fogtak el, mert soha sem akartam eladni magamat.”*²⁰ Borsai tömlöcben halt meg, míg említett sorstársai, illetve az események másik két részese egytől tíz évig terjedő börtönbüntetést kaptak.

A folytonos táblák létrehozása, illetve még hangsúlyozottabban a határkatonaság szervezése felélesztette azt a székely rendi nacionalizmust, amely azután is tovább pislákol a hamu alatt, hogy a hatalom a térséget szorosabb ellenőrzés alá vonta. Erre utal egyebek mellett az élénk érdeklődés, amely ebben az időben a székely székek levéltárait övezte. A székelység közéletben érdekelt rétege az itt tárolt iratanyagot továbbra is elsősorban előjogai védelmi eszközének, autonómiája zálogának tekintette, a hatalom

ellenében folytatott jogi disputában. 1768. szeptember 29-én Udvarhelyszék előljárói a guberniumtól külön épületszárny emelésének engedélyezését kérték, mely a szék és a „székely nemzet” archívumának adjon otthont.²¹ (Az udvarhelyi „praetoriális ház” javítási és bővítési munkálatai végül a királynő bejegyzésével kezdődhettek meg, és 1772-ig tartottak.)²² Az udvarhelyi széki hatóság folyamodványában emlegetett „nemzeti archívum” voltaképpen az a „Székely Nemzeti Láda” néven ismert szerény kis iratgyűjtemény, amelyet az anyaszék vezetői szerettek volna tovább fejleszteni, helyi, illetve más székek levéltáraiból származó eredeti és másolt – a „nemzet” szempontjából fontosnak ítélt – iratokkal gyarapítani, egy olyan központi levéltárrá alakítani, mely biztonságos őrizője lenne a székely szabadságok legfontosabb zálogainak.²³

A székely privilégiumlevelek és az őrzésükre hivatott levéltárak iránti élénk érdeklődés viszont nem csupán a székely közösségek, illetve választott vezetőik szintjén jelentkezett. A helyi hatóságokhoz egyre több kérés érkezett, melyekben magánszemélyek kértek segítséget a nemességüket bizonyító iratok felkutatásához és kiadásához, legalább hiteles másolatban. A határkatonaság szervezésétől érintett székekben a jelenség természetes, hiszen a kérvényezők nemesi származásuk bizonyításával próbáltak szabadulni a hadi szolgálattól. Előfordult viszont, hogy a kérés nagyon messziről érkezett, mint Óz György esetében, aki 1768 novemberében a következőket írta az udvarhelyi főkirálybíróknak: „Az Édes Atyám [...] Nemes Udvarhely Székről Szolokmán nevezetű helységből [...] Nemes Magyar Országgra [...] ki költözvén, Nemességünkről való Attestatumunk, vagy is Armalisunk az Nemes Udvarhely Archívumában benn maradt, melyet mostani bé jövedelemmel a' Nemes Szék Érdemes Notariussa Assistentiájával fel is találtam, s kívánám magam el kerülhetlen szükségeire nézve kezemhez venni.”²⁴

A magyarországi vármegyékbe áttelepedett székely armalisták az elkövetkező évtizedekben is sűrűn fordultak a székek tisztségviselőihez, hogy székely nemességük hiteles bizonyítékát megszerezzék, melyet – a jelek szerint – ott nagyobb becsben tartottak, mint

Erdélyben, nemesi rendbélinek tekintve e rang birtokosát. A magyar vármegyei hatóságok – és egyben a magyarországi nemesség – szolidaritása az eszményített székely „nemesi köztársaságból” (lásd Kossuth patetikus jellemzését) kivándoroltak iránt (ami nemesi státusuk elismerésében mutatkozik) előjele lehet olyan társadalmi erők szövetségének, melyeket egyelőre a középkorból örökölt rendi struktúrák elszigetelnek egymástól: e folyamat végterméke a modern magyar nemzet.

Ha kizárólag a modernizációt és polgári fejlődést tartjuk szem előtt, a székely rendiségnek a birodalmi abszolutizmus autonómiaromboló intézkedései ellenében tanúsított defenzív magatartása akár kedvezőtlen fényben tűntetheti fel e népességet. Akik nem ismerték eléggé a birodalom kiváltságos rétegeinek gondolatvilágát, hajlottak arra, hogy a székelységet egy végletesen konzervatív, csupán elavult kiváltságainak őrzésével törődő csoportként tartsák számon, mely mereven elzárkózik minden olyan folyamat elől, ami hagyományos társadalmi berendezkedését veszélyezteti, még akkor is, ha ezzel akár a gazdasági felzárkózás, az anyagi jólét útját keresztezi. A jelenség partikulárisnak tűnik, holott egyáltalán nem az. Az akkori Magyarország valamennyi kiváltságos csoportja csaknem azonos módon cselekedett. A jászok még a 15 éves háború (1593–1606) idején mondhatni ostrom alá vették a levéltárakat, kiváltságaik bizonyítékait keresve. Eme igyekezetükben már ekkor támogatta őket a magyar nemesség, mely természetesen maga is érdekelt volt előjogainak védelmében. A jászkunok érdeklődése kiváltságaik gyökerei iránt a XVIII. század elején élenkült meg igazán, e mozgalom az ún. „Redemptio” aktusában tetőzött.

A „Redemptio” kapcsán viszont ne feledjük feljegyezni: a XVIII. század első felének jászkun kerülete abban különbözött a Székelyföldtől, hogy amott hatalmas átalakulások mentek végbe a lakosság összetételét illetően, így nagyon kevesen maradtak, akik az eredeti szabadságokat egykor kieszközlő jászok meg kunok vér szerinti leszármazottjainak mondhatták magukat. 1744-ben a jászkun kerületek lakói folyamodvánnyal fordultak az udvarhoz, melyben

vállalták úgymond „őseik” szabadságainak pénzzel való megváltását. Cserében elvárják, hogy a nádor legyen újból főbírájuk, továbbá, hogy a jövőben senkinek se legyen joga őket elzálogosítani, hogy három kerületük egy oszthatatlan közigazgatási egységet képezzen (melyhez a korábban elveszített területeiket visszacsatolják), az igazságszolgáltatást pedig – a nádor felügyelete alatt – a kerületek választott kapitányai végezzék, akik bármely – az ország törvényeivel nem ellenkező jogi esetekben – teljhatalmú bírák legyenek. Miután ellenőriztette a kérelmezők által vállalt feltételek teljesítését, a királynő 1745. májusában bocsátotta ki a híres „Redemptio”-t, mely által elismerte a jászkun privilégiumok megváltását.²⁵

Mária Terézia reformjai pánikhangulatot idéztek elő Magyarországon vármegyéiben. Pozsonyban, 1766. január 9-én a vármegyei rendjei az ellen tiltakoztak, hogy az udvar kétségbe vonta Magyarország intézményeinek pártatlan jellegét, és „külföldön akarják elintézni az ország ügyeit”. Nyitra vármegyei gyűlésén, 1769. szeptember 18-án a rendek kijelentették, hogy „... készek Ófelségéért vagyonukat és életüket is áldozni, de mivel az úrbéri szabályozás művére a vármegyének sem tényleg, sem pedig hozzájárulása révén befolyása nem volt, [...] hanem az egész dologban a királyi biztos rendelkezett, a megtörtént intézkedéseket nem ismerheti el sajátjának és érvényességüket nem erősítheti meg pecsétjének rányomásával, minthogy ez intézkedésekben a nemesek ősi szabadságának megsértését látja.”²⁶

A történelem – akár a székelyeknél – a vármegyékben is a nemesi jogok megtartásának eszközévé vált. A magyar feudális osztály ugyanazzal a fennkölt büszkeséggel vallotta magát hun ivadéknak, mint a Hunort és Magort őseként tisztelő székelység. Még a tudós magyar jezsuita páterek is, akik kevéssel korábban a katolikus Habsburgok hű szövetségesei voltak – írásaik útján – e mítosz terjesztőivé váltak. Jellemző e tekintetben Részpeli László *Hunnias, sive Hunnorum e Scythia Asiatica egressus* című, 1731-ben Nagyszombaton megjelent munkája. Részpeli hittelt vallja, hogy a magyarok ősei csakis a hunok lehetnek és semmiképpen a Moszk-

vának alávetett Jugariában élő szolgálékű népek, amint ezt némely „áltudósok” állítják. A hunok – mondja Részpeli – úgy viszonyulnak utódaikhoz, a magyarokhoz, mint a trójaiak a rómaiakhoz: ugyanaz a nép, csupán a neve változott.²⁷

A hun-székely-magyar leszármazás mítosza kapcsán említésre méltó a székelyudvarhelyi jezsuita rendház főnöki tisztét négy ízben (1724–1725, 1738–1740, 1742–1743, 1756–1760) betöltő, 1735 és 1738 között pedig Marosvásárhelyen tevékenykedő Gyalogi János (Gyöngyös, 1686 – Buda, 1761) atya történetírói munkássága.²⁸ Hosszas székelyföldi tartózkodása, a vidék történeti hagyományainak megismerése lényegesen befolyásolta Gyalogi történelmi kérdésekben vallott felfogását. Fő műve az *Inclytae et antiquissimae Siculorum Transilvaniae, magno Atilae Hunnorum duci* (1738) című hőseposz, melyet az udvarhelyszéki főkirálybírónak, gróf Gyulaffy Lászlónak ajánlott (sokatmondó e dedikáció is!). A mű a székelyek hun leszármazásának apológiája, egyúttal Attila hős utódaihoz szóló buzdítás a törökök elleni harcra, egyeztetve a székely eredetmítosz elemeit a Habsburg ház érdekeivel.²⁹ De Gyalogiról azt is el kell mondani, hogy népe megmaradását mindennél fontosabbnak tartotta. Egy 1754-ben, már magyar nyelven írt művében így vallott: „Sok nemzetek kalán vízbe merültek, nyelvök elváltozott; minket sok változások, szomszédokkal való háborúk alatt levittél pokolig és visszahoztál, szegényekké tettél és meggazdagítottál; a haza nyelve, törvényi és szabadsága fennmaradt.”³⁰ Az utóbbi mondat mintha egy felvilágosult nemes tollából született volna, aki a nemzeti ügy hív elkötelezettje, nem pedig egy oly rend „katonája”, mely nemrég a népi-nemzeti érdekek teljes mellőzésével egyedül az ország újrakatalizálását tekintette céljának, s e törekvésében biztos támasza volt a Habsburgok katolikus dinasztiájára.

A történelmi érvelés politikai vitákban történő bevetése nem a felvilágosult abszolutizmus reformjaival szemben védekező rendek találmánya. Ezzel az érvelési móddal már a középkor századaiban találkozunk, de az is igaz, hogy a XVIII. században igen sűrűn

bukkan fel, például J. J. Rousseau *Társadalmi szerződésében* vagy Közép-Kelet-Európa népeinek irodalmában, történetírásában, politikai retorikájában, de különösképpen a magyar koronának egykor alávetett nem magyar etnikumok – románok, szerbek, szlovákok – nemzeti ébredését fémjelző alapokmányokban.

Ha tehát egy tágabb perspektívából próbáljuk szemlélni a kor politikai trendjeit, a székely kiváltságosok rendi konzervativizmusa korántsem társtalan jelenség, hiszen mindenütt, az egész birodalom területén, valamennyi kiváltságos csoport mereven ragaszkodott a maga külön kis világához. Amit Grünwald Béla a XVIII. század Magyarországról írt, apró igazításokkal jól ráillik a korabeli Erdély viszonyaira is: „A nemzet közönyös lesz s lemondással vonul vissza önmagába s korlátolt helyi életet él. De még ez az önálló élettől megfosztott ország sem marad meg a legnagyobb egységnek, ez is elaprózódik rendekre, népfajokra, felekezetekre és megyékre. Az országnak nincs középpontja, mely a nemzeti élet tipikus kifejezője s egy helyre vonzza a nemzet erőit, társadalmát, politikáját és kultúráját s oly partikularizmus fejlődik ki, mely teljesen eltörpíti a szellemeket. Az ellenséges államhatalom még erősebben hajtja az embereket a partikularizmus formáiba, mert védelmi eszközül szolgálnak ellene s a nemzet annyira elveszti a nagyság mértékét is, hogy ezt a kisszerű életet, melybe a szükség kényszerítette, azokat a formákat, melyeket egy rendes viszonyok közt élő, ép, erős nemzet el sem viselhet, a nemzet génusza kifolyásának kezdte tartani, dicsőíteni kezdte ezt a nyomorúságot s lenézéssel tekintett azokra a nagy és hatalmas nemzetekre, melyek nemzeti életök nagyságának megfelelő intézményeket alkottak meg. Az önálló nemzeti lét, a kormányzás föladataival való gyakorlati foglalkozás hiánya s az erősödő partikularizmus következtében kivesz a nemzetből az állam hivatásának magasabb fölfogása, az állami érzék is.”³¹

Ennek az igen sikerült történelmi körképnek talán egyetlen szépséghibája van: Grünwald *nemzetnek* itt az ország egész népességét nevezi, beleértve az összes nem magyar etnikumot, melyek

közül egyesek már saját nemzeti fejlődésük útját járták. Azt viszont, ahogyan a hagyományos társadalom szinte kétségbeesetten próbálja önmagát átörökíteni, megbújva a kis helyi autonómiák – megyék, jászkun meg hajdú kerületek, lándzsás nemesek székei stb. – mögött, azt, ahogyan ezek a megkopott intézmények küzdeni próbáltak a „rég Magyarországnak” megmentéséért, mindezt hitelesen és érzékletesen mutatja be. E kor Erdélye – vármegyéivel, Szász Egyetemével, székely székeivel, sajátos etnikai arculatával – maga is megpróbál szembeszegülni azzal a folyamattal, mely hagyományos autonómiáinak lassú felőrlését jelenti: a Habsburg uralom konszolidációja által. Mindhárom erdélyi rendi „náció” ellenzi a reformokat, de kénytelen együttélni azokkal, csakúgy, mint az úri rendek és a paraszti rétegek ízlésvilágába egyaránt belopakodó osztrák birodalmi barokkal, a mindenható „nájmódival”. A hagyományos erdélyi társadalom szüntelenül protestálva, méltatlankodva és fenyegetőzve, de megállíthatatlanul haladt a modernizáció kikerülhetetlen útján.

II. József és a székelyek

Kevés személyiséget ismer a történelem, kit mind a kortársak, mind pedig az utókor különböző időtávlatokból visszatekintő képviselői oly végletekig ellentmondásosan ítélték volna meg, mint II. József császárt. „Nagyobb volt egész századánál”, írja róla ifjonti lelkesedéssel a költő-jakobinus Szentjóni Szabó László,³² míg egy másik, névtelenségbe burkolózó egykorú poéta így szólítja meg az alighogy elhalálozott uralkodót:

„Második Joseff Császárnak,
Ausztria első el fajult fiának,
Nagy Terézia egy istentelen magzatjának,
Az igaz hit zűrzavarójának,
Luciper apostolának,
Isten tiszteletére szentelt kincsek elragadójának,
Templomok s oltárok fosztójának,

Iskolák pusztítójának,
Vénusz szemtelen imádójának...”³³

Túllépve a szélsőségeken, érdemes odafigyelni gróf Teleki Domokos emberöltővel később kelt sommás és igen találó jellemzésére, miszerint a magyar gúnyversek kalapos királya voltaképpen egy „szándékában nemes indulatú, nézeteiben elfogult, elhatározásaiiban hirtelen, eszközeiben felületes, akaratában hajthatatlan” személyiség volt.³⁴ Szellemes és helyénvaló a kortárs II. Frigyes porosz király megjegyzése is: „József mindig mindig járt a második lépést teszi meg, mielőtt az elsőt lépte volna.”³⁵

József valóban egy előre részleteiben kigondolt reformprogrammal lépett trónra, melynek szükségességében szent meggyőződéssel hitt, végrehajtásában pedig türelmetlenül és radikálisan járt el, mellőzve mindenféle puhatolózó taktikázást. Ezek után úgy tűnhet, tárt kapukat döngetünk azt kérdezve, miként láthatta őt, a rendi kiváltságok esküdt ellenségét, az öröklött előjogaihoz konokul ragaszkodó, közismerten archaikus és zárt székely társadalom.

Ez a társadalom a XVIII. század utolsó negyedében már meg lehetőségen differenciált, ami abból is kitűnik, hogy az anekdoták szintjén – akárcsak Erdély más tájain – a Székelyföldön is találkozunk az országot járó, a gagymenti székelyekkel vagy a homoródmonti „dullóval” joviálisan társalgó József császár alakjával.³⁶ 1783 tavaszán a császárt nagy készülődés közepette várták Gyergyó vidékén, amint ez kiderül Gyergyó fiúszék elöljáróinak 1783. június 3-án kelt, az Udvarhelyi Folytonos Táblához címzett leveléből: „Mai napon vettük mi is mind a Felsőleges K. Guberniumnak, mind a Supremus Provincialis Commissariusnak Rendeléseit felsőleges örökös fejedelmünk elejibe való készületek aránt, hogy ti. 80 kész hámos lovakkal minden órába készen várjuk, de nem írja, merről fog jöni, hanem csak hogy Csík Madarásról Szt. Miklóson lenne Statioja, Szt. Miklósról Küküllő főig forspontolnók, ottan a forspontok változván az urak acceptálnák és Parajdon lenne Statioja eo Felsőlegének [...] melyet addig is, míg bizonyosabbat érthetnénk

kivántunk a Tekintetes Nemes Táblának fraterne jelenteni, kérvén Atyafiságosan a Tekintetes Nemes Táblát, ha valami bizonyosabbat érthet, bennünköt is tudósítani ne terheltezzék.”³⁷ Azt sem hallgathatjuk el, hogy 1783. június 10-én, parajdi tartózkodása során, II. József a „Kamara Ispányi Quártélyon” fogadva az udvarhelyi reformátusok küldöttségét, azaz Arдай Sámuel esperest, illetve Backamadarasi Kis Gergely és Csernátoni Pál kollégiumi professzorokat, a református vallás szabad gyakorlásának és a felekezeti oktatás kérdéseink megbeszélése közben, látogatói nem kis meglepetéssel egy rendkívül közvetlen és toleráns embert ismertek meg benne, aki csaknem egyenrangú vitapartnerként kezelte őket.³⁸ Ám ha ezek alapján netán túl patriarchálisnak tűnne a császár-székelység viszony, akkor hadd idézzük, miképpen sumházta II. József tíz éves regnálását az uralkodó halála utáni első udvarhelyi közgyűlés guberniumhoz címzett felirata: „... el áradt vala ugyanis a rossz az egész Magyar Földön, sóhajtoz vala a Pap, sír vala a Fő és Köz Nemes, nyög vala a Városi lakós, haldoklik vala a Paraszt, minden Rend, Kar majd nem csak a Kétségbe eséssel küszködik vala, oda vala Törvényünk, oda édes nemzetünk, a sok Törvény hírünk nélkül íratik vala, a Köz Tanácstól el Tiltattunk, személyeseink nem valának mentek az erőszaktól, a mi tulajdon Hazánkban idegenek valánk.”³⁹

Kezdetben, amikor rendeletei még nem érintették súlyosan a székelij előjogokat, a székek „marchalis” gyűlésein csend honolt. Csupán már az előző évtizedekben megszokottá vált túlérzékenység szűlt olykor ingerült reakciókat, mint 1782. március 8-án Udvarhelyszék közgyűlésén, amikor az ott lakó „nemesekek” felháborodott hangú tiltakozó levélben tették szóvá, hogy úgymond „már néhány Esztendőktől fogva a Contributionalis Tabellákba Rectificator Commissarius Uraméktől *Libertinusi* Titulussal íratattunk, mint hajdan a Jövevény és országtalan Emberek íratnak.” Figyelmeztetnek, hogy „a Székekek egy nemzetből Hunor és Magortól származtak Mindnyájon, és annak utána Scithiaból lett ki származásukkal ezen Tartományokot biradalmuk alá vevén mind ezideig [...] bírták

és ellenség torkába nemcsak oltalmazták, hanem több keresztény országok[nak] és tartományok[nak] mintegy oltalmazó kőfalai lévén, azokat is védelmezték.” Következésképpen nyomatékosítják: „Mű Székelyek nem Libertinusok, hanem kiváltképpen való Nemesek vagyunk...”, és követelik, hogy az adóösszeírásokban is így jelenjenek meg.⁴⁰

1783 végétől szinte lavinaszerűen érkeztek egyre-másra a császár azon rendeletei, melyek mindegyike súlyos csapás volt az erdélyi hagyományos világra: 1783. november 26-án Erdélyt a létező, és a „három nemzet” önkormányzati rendszerét mintegy szavatoló közigazgatási határok mellőzésével 10 (majd 1784. július 3-án 11) vármegyére osztották. A korábbi vármegyékkel és vidékekkel ekképpen teljesen (és szándékosan) összekuszált Székelyföld autonómiája elméletileg is megszűnt.⁴¹ Marosszéket Küküllő megyével vonták össze, így hozva létre az új *Küküllő vármegyét*, mely hivatalosan 1784. szeptember 20-22-én alakult meg, amikor feláll új tisztikara is. Az új vármegye összesen 18 járása közül 10 Küküllő vármegyéből, 8 Marosszékről került ki, ezeket három kerületbe sorolták: az alsó, a felső kerület, illetve „Marosszék”.⁴² Udvarhelyszéket (Bardóc fiúszék nélkül) a Kászonoktól elkülönített Csíkkal és Gyergyóval egyesítették, ez lett *Udvarhely vármegye*. Háromszékhez Bardóc és Kászon fiúszékeket ragasztották, illetve Brassó vidéke és Fehér vármegye bizonyos részeit, *Háromszék vármegyét* eredményezve. Az apró Aranyosszéket Torda vármegyéhez csatolták, így keletkezett *Torda-Aranyos vármegye*.⁴³

A vármegyék élén a központi hatalmat képviselő *főispán* (supremus comes) állt, a tulajdonképpeni adminisztráció azonban az *alispán* (vicecomes) feladatköre volt. A kerületek élén egy-egy *helyettes alispán* (substitutus vicecomes) teljesített szolgálatot, illetve a nemesek peres ügyeiben illetékes *judex nobilium*. A járások élén megmaradtak a *dullók* (dullones). Az adóbehajtás gördülékeny lebonyolításáról a *főadószedőnek* (generalis perceptor), a valamennyi járásban jelenlévő *adószedőnek* (perceptor) és *pénztárnoknak* kellett gondoskodni.⁴⁴

A József-féle vármegyék 1784 folyamán kezdték meg működésüket. Utólag és higgadtan ítélve, el kell ismerni, hogy az új beosztásnak megvoltak a maga értékei. Jó száz esztendő múltán Daniel Gábor, Udvarhelyszék utolsó főkirálybírája, Udvarhely vármegye első főispánja (akinek elődje ott volt a József-kori rendi ellenállók között) az 1876-os közigazgatási átszervezés előkészítése kapcsán így vélekedett: „A részrehajlatlanok és az Erdély múltjával és földrajzi fekvésével ösmeretesekek a József korabeli felosztást legjobbnak tartották. Ez nem vett tekintetbe ugyan nemzetiségi érdekeket, csak a földrajzi fekvést és azt, hogy erős megyék legyenek. De ki állt volna elé ezen törvénytelen emléké felosztással. Erdélyben 10 megye! Hány főispáni állás, hány központnak kellett volna áldozatul esni!”⁴⁵

A kihívások sorozata viszont korántsem ért véget: 1784. április 13-án a Szent Koronát Pozsonyból Bécsbe szállított, a koronaórséget feloszlatták. Következett május 11-én a nyelvrendelet, mely a megyei és városi hatóságok számára 1785. november 1-étől kötelezővé tette a német nyelvű ügyintézés, az oktatásban pedig három éves türelmi időt írt elő a német nyelvű tanítás bevezetésére. Július 16-án a császár népszámlálást rendelt el, amit minden réteg a maga módján értelmezett: a jobbágyok az úrbéri kötelezettségek alóli szabadulás, míg a nemesség tulajdon megadóztatása előjeleként. Az utóbbiak élénk tiltakozása nyomán méltatlankodó császár a következőket írta öccsének címzett levelében: „A magyar urakkal sok bajom van; esztelenül és arcátlanul ellenkeznek az összeírással. Előfordulhat, hogy kénytelen leszek olyan példaszerű ütést mérni rájuk, amely véget vet elbizakodottságuknak, de halasztom amíg lehetséges.”⁴⁶

Nem véletlen hát, hogy 1784-től kezdődően valósággal özönlöttek a panaszlevelek, melyek gyűjteményét az udvarhelyszéki levéltár ún. „Székely Ládájában” találjuk. E körülmény (bizonyos előzmények tekintetbe vételével) megerősíti ama feltételezésünket, hogy Udvarhely, az egykori „capitalis sedes”, miután határozott ellenállása nyomán kimentette magát a határkatonaság-

ban való részvételtől, újra bírta a szomszédos székek együttes bizalmát.⁴⁷

A gyűjtemény a marosszéki rendek 1784 elején írt folyamodványával kezdődik, melyet székek Folytonos táblájához címeztek: „Halljuk azt, hogy érkezett volna dicsőségesen uralkodó Fejedelmünk és katolikus Császárunk[nak] oly parancsolatja a Felső Guberniumhoz, mely szerint Erdély egész országának s három nemzetének minden Circulussai el bontatván, azokból tíz vármegyék állíttatnak be és azon osztályban ezen mink Székünk két felé szakasztatnék.” Ezt törvénytelennek találják, mert szerintük a székely „nemzet” a felosztásra kerülő földet ősei vérével szerezte „s azoktól ős jussal le szállott örökségét úgy bírja, és azt per Tribus et Generationes eleitől fogva úgy osztotta, hogy abban Jus Regium se lett légyen...”. Másik sérelmük a tervbe vett népesség-összeírásra vonatkozik: „Keservesebb ennél, sőt keservesebb minden történetknél az a mit hallunk, [...] miképpen a Mágnások[nak] és Nemesek[nek] is minden allodiális Földek Contributio alá fel mérettesenek...”⁴⁸

Ez utóbbi hírre reagált az Udvarhelyszéken lakó nemesek egy csoportja is, a szék Folytonos táblájához intézett folyamodványát a következő keserű megállapítással indítva: „... kedves emlékezetű eleinktől sok fáradozással szerzett, keserves vér ontások között változatlanul fenntartott ős nemesi szabadságunk az új Contributionnak felállításával egészen felbontatni céloztatnék és Tisztek is a szerint tétetnének. Mely két Dolognak csak meg gondolása örökös kivetkezhetetlen gyászt önt Szívünkbe.” Majd a hangnem követelőzőre vált: „Kérjük és kényszerítjük a Nemes Táblát, mint Törvény szerint vérünk és nemzetünkben való Elöljáróinkot, méltóztassanak a Nótárius Atyánkfiai ő kegyelmeik[nek] intimalni, hogy ki keresvén a kezek alatt lévő Archivumból egész Székely Nemes Nemzetünk eredetiről, viselt dolgairól költ Diplomákat, Privilegiumokat, Rescriptum és Fejedelmi assidatiokot, ezekből és ezek által meg erősített Törvényeinkből készítsenek a felső királyi Guberniumhoz nevünkbe és képünkbe alázatos könyörgő

levelet...”, melyet a gubernium a császár elé terjeszthessen. A keltezés: 1784. február 27.⁴⁹

A gyűjtemény következő lapjain két azonos szövegű, ám különböző személyek nevében szerkesztett, 1784. február 25-én keltezett „instanciát” találunk, melyeknek lényegét az egyik aláíró kézjegye elé írt megjegyzése összegezi: „Én Gróf Teleki Juliánna, Néhai Báror Kemény Sigmond özvegye, ki nemesi szabadságomat életemnél drágábbnak tartom, könyörgök, minek előtte az elvétetnék, vétessek el életem, azzal nagyobb irgalmasságot vészek.”⁵⁰

Több támadás érte a nyelvrendeletet is, mégpedig nem csupán megjelenését követően, hanem (mivel életbeléptetése bizonyos fokozatossággal történt) végig, míg csak hatályos maradt. Figyelemre méltóan éretten és meggyőzően érvelnek e kérdés vitájában Marosszék rendjei: „Joga van minden hazafinak, ki alkalmas, közhivatalokat viselni s azoktól a német nyelv nem tudása miatt el nem rekesztethetnek. Minden európai tartományok s nemzetek a közigazgatásban azon nyelvvel élnek, mellyel törvényeik írvák.”⁵¹ Ez egy új hang a székelyföldi politikai retorika történetében: nem az ősökötől örökölt szabadságok, hanem megjelenik a művelt világ példájával történő érvelés!

Erdély vármegyékre való új felosztása ellen tiltakoztak – immár a július 3-i, véglegesnek tekintett változat kihirdetése után – a „Nemes Udvarhely Széki Szabadsággal élő Székelyek és Nemesek”, 1784. augusztus 26-án kelt folyamodványukban.⁵²

A helyi rendek által birodalomszerte szított császárellenes hangulatkeltés, vagy éppen szervezkedés a hatalmat ellenlépésre kényszerítette: 1784. augusztus 30-án József rendeletben tiltotta meg, hogy a vármegyék politikai ügyekben levelezzenek egymással. Az egyre forrongóbb rendi hangulatot csak tetézte az 1785. augusztus 22-én kiadott jobbágyrendelet, mely a személyi és költözési szabadság biztosításán túlmenően a jobbágy elnevezés használatát is megtiltotta. 1786. január 16-án, a központi ellenőrzés hatékonyságának fokozása céljából a 11 erdélyi vármegyét

háromkerületbe szervezték: a nagyszebeni, kolozsvári és fogarasi kerületekbe, melyek élén kinevezett királyi biztosok álltak.

Az évek óta halmozódó elégedetlenség Erdélyben 1787-ben ért szervezett rendi tiltakozáshoz: a magyar és székely rendek részéről Bethlen Pál, a királyi tábla elnöke, Kemény Simon táblai elnök és Daniel István, korábban Udvarhelyszék főkirálybírája, nyugalmazott guberniumi tanácsos; a szászok részéről Rosenfeld guberniumi tanácsos és Michael Conrad von Heydendorf próbálták összeállítani egy közös beadványt, de végül a „natiok” közötti nézetkülönbségek ezt nem engedték. Közös memorandummal álltak viszont elő (s ez több mint figyelemreméltó) a magyar és székely rendek, Türi Lászlót és Cserei Jánost bízva meg sérelmeik megfogalmazásával. E két kiváltságos kategória ezúttal lépte túl rendi nacionalizmusából eredő előítéletét, mely mindaddig megakadályozta őket abban, hogy az „Unio Trium Nationum” keretében vállalt kötelezettségeken túlmenően egy etnikai alapú közös frontot alkossanak. E keretből – minden bizonnyal nem véletlenül – kimaradt szászok folyamodványát Rosenfeld, majd Michael Soterius állították össze. A memorandumoknak közvetlen hatása ugyan nem volt, de a magyar-székely beadvány 1790 után programként szolgált a restaurációs igények megfogalmazásában.

Másfelől, maga mögött érezve az általános rendi összefogás támaszát, a vármegyék szintjén egyre erősödő ellenállás nemcsak határozottabbá vált, de érvrendszere, elméleti megalapozása is tükrözi, hogy országos akció helyi megnyilatkozásairól van szó. Idézzünk például „Nemes Udvarhely, Csík Gyergyó Székekkel meg egyesített Vármegyének” 1787. november 22-én kelt közgyűlési jegyzőkönyvéből, ahol a résztvevők a császár által a török elleni háború szükségleteire követelt 224 „tyro” (újjonc katona) és „natúrálék” (búza, zab) kérdésében nyilatkoztak. „A kiadott Tyrók számának kiállításában önként való kedveskedésből [...] alázatosan szolgálni és engedelmeskedni készek vagyunk, sőt a midőn a Szükség úgy kívánja, személy szerént is felülni, magunkat a végre Törvényünk tartása szerént gyakorolni, és életünket s vérünket

édes Hazánkért s Jó Fejedelmünkért fel áldozni Kötelességünknek ismerjük. Melyért nem várunk vagy kérünk egyéb jutalmat eő felségétől, hanem hogy ős Törvényeinkben és Szabadságainkban [...] meg tartani, azon Törvényeinknek és Szabadságainknak egy üdötől fogva sok újító Rendelések által lett meg sértődéseket atyaiképpen megorvosolni, Hazánknak s Nékünk Székely Nemzetünknek meg romlott hajdani állapotját helyre állítani, és hogy az ős Szabadságunkkal ellenkező Kánton soha közinkbe bé ne hozattassék, Nemzetünk a Külső Német Országi Rendtartásra ne erőltessék, Törvényünk szerént szabad választásunkból való magunk Nemzete Tisztjeink által tulajdon magunk nyelveinken kormányoztassunk, Törvényünk ellen közinkbe bé jött jószágtalan Tisztek amoveáltassanak, a R. Catholicus Atyánkfiainak meg változtatott Magyar és Deák Oskolái, az el töröltetett Tanuló Ifjak Házai Fundatiói vissza állittassanak, a több Religión lévő Oskolák meg hagyattassanak”.⁵³

Két évvel később, 1789. november 4-én, ugyanazon a fórumon, amikor Michael von Bruckenthal királyi kommisszárius jelenlétében a császár újabb újoncokat és „naturálékat” követelő levele került felolvasásra (magyarul, hogy mindenki megértse), „N[eme]s Csík és Gyergyó Székkel meg egyesített Udvarhely vármegyei Immunis és Contribuens Nobilitasnak Gyűlése” terjedelmes memorandummal válaszolt. A tiltakozó feljegyzés gerince a történelmi érvelés, mely minden fellelhető, gondolatmenetébe illeszthető diplomatikai támpontot felmutat, az 1504-ben, II. Ulászló alatt hozott diétai végzéstől egészen az 1754. augusztus 12-én kelt „királyi rezolúcióig”; és melyben a rendek kifejtik: efféle „*Militare quantumnak és hadi segítségnek meg határozásában és fel osztásában a Fejedelem csak a statusok és ordóknak meg egyezése nélkül, a maga tetszése szerént nem procedálhat.*” Magyarán: a kért hadi segílyt csak az országgyűlés szavazhatja meg. És természetesen nem szalasztják el az alkalmat a sokféle sérelem között felemlíteni az állandóan ismétlődőket: „... az alacsonyabb rendi embereknél alább valókká lettünk, mert azok nyelvekkel, köntösökkel, életek mód-

gyával szabadon élni hagyatnak, Mi nekünk pedig nevünk, Nemzetünk, Szabadságunk és a Nyelvünknek el változtatásával Törvényünk kockára tétetik, mivel a szerint Tiszteinket is más idegen nemzetből kelletik szemlélnünk, a kikre leveleinket, igazságainkot, Törvényes Processusainkot, mint jószágtalanokra és nem Hazafiakra miképpen bízassuk?...⁵⁴

A székely rendek elégedetlensége a császár reformjaival szemben nem volt sem helyi, sem regionális jelenség. Sokkal inkább, mint Mária Terézia idején, amikor a királynő rendelkezett a szükséges tapintattal, amivel elejét vehette az általános elégedetlenség eluralkodásának, képes volt lokalizálni a jelentősebb konfliktusgócokat; József rendeleteit az egész királyi Magyarországon ugyanazzal a hévvel, ha nem erélyesebben bírálták, mint az újonnan létrehozott székely vármegyék közgyűlésein. Trencsén és Nyitra vármegyék rendjei például nem voltak hajlandók közreműködni a lakosság és a lakóházak összeírásában (1784. augusztus 18.), kifejtve, hogy ez nem egyéb, mint kísérlet a nemesség megadóztatására, kényszerítve egyúttal, hogy a pórnéppel azonos katonai terheket viseljen.⁵⁵ Ürményi József bihari főispán, az 1783-as Bihar vármegyei tisztújítás alkalmával a megyéről úgy beszélt, mint a századok viharait szerencsésen átélt intézményről s elragadtatással írt a nemesség azon „praerogatívájáról”, hogy a megye kormányzását kizárólag ő tartja kezében. Persze mindez nem akadályozta meg abban, hogy a megyerendszer átszervezése után a Nyitrai kerületben elvállalja a királyi biztosi tisztelet.⁵⁶ Olykor az állásfoglalások radikalizmusa több mint meghökkentő, mint Rozgonyi Sándor 1784 elején, Zemplén megye gyűlésén tartott diskurzusa esetében: „Minek nekünk német király, eb a lelke tokos németje. Ha eleink azt a rosszat tselekedték, hogy a németnek adták az országot örökös birtokába, most kell azt nekünk visszavennünk, mert ha most ezek közt a nagy háborúk közt nem, soha sem lehet többé.”⁵⁷ Jellemzőnek találjuk, hogy Zemplén vármegye 1784. június 22-én kelt kemény hangú tiltakozó jegyzékének másolatát ott találjuk a Marosvásárhelyen született, Marburgban, Göt-

tingában, Stutgartban és Bécsben tanult, 1796-tól pedig Székelyudvarhelyen tanárkodó Szigethi Gyula Mihály jegyzetei közt. Szigethi később sokat foglalkozott a székely kiváltságok történetével, de úgy tűnik e kiváltságok analógiái is érdekelték.⁵⁸

Jellemző még egy 1787-ben, Pesten lejátszódott epizód is. A jozefinista elveiről híres Rábi Mátyás (regényes életrajza jól ismert Jókai 1879-ben megjelent művéből), aki épp ezen elvei miatt keveredett összetűzésbe a Pest megyei hatóságokkal, renitens magatartásáért börtönbe került. Amikor a Rábyt kísérő rendőrbiztos – tiltakozva a bebörtönzés ellen – felmutatta a császár menlevelét, Niczky gróf, a helytartótanács elnöke így válaszolt: „a császár parancsoljon Bécsben, Magyarországon én parancsolok; önök pedig ha folytatnák tovább is akadékoskodásukat, könnyen abban a szerencsében részesülhetnek, hogy egy helyre kerülnek Rábyval.”⁵⁹

Az udvar 1787-es újoncállítási követelésére a magyar vármegyék ugyanúgy válaszoltak, mint a székely székek: újoncokat csak az országgyűlés határozata értelmében lehet hadba küldeni. A rendek mindaddig ellenszegülnek az újoncállításnak, amíg az országgyűlést össze nem hívják.⁶⁰ Pest megye ugyanazon évben tartott generális ülésén Pongrácz Boldizsár táblabíró így érvelt: „a mostani egész manipuláció mind ő felsége, mind az ország érdekére nézve nemcsak nem hasznos, de felette káros elannyira, hogy ha továbbra is megmarad, mind politikum, mind kommisszariatikum, mind oekonomikum oly nagy konfúzióba fog jutni, hogy alig leszen aztán többé mód benne, a publikumot rendes lábra ismét állítani.”⁶¹ 1788-ban Forgách Miklós, Nyitra vármegye volt főispánja az uralkodót a „nemzet” privilégiumainak elrablásával vádolta, figyelmeztetve, hogy amennyiben ezeket nem hajlandó visszaadni, akkor csak az őt szükségből vagy nagyravágyásból szolgálókra támaszkodhat. Hogy érvelése meggyőzőbb legyen, Montesquieu-t idézte: „Láttuk, hogyan zaklatta az osztrák kormány a magyar nemességet. Nem ismerte azt a kincset, a mit majd egykor feltalálанд benne. Pénzt keresett nála, holott pénze nem volt; nem látta meg a férfiakat, kikre támaszkodhatott. Mikor annyi fejede-

lem osztozkodni akart tartományain: birodalmának minden része úgy szólván mozdulatlanul és tehetetlenül összeomlott, csupán csak ebben a nemességben volt élet, mely mindent elfelejtett, hogy harcba szállhasson s dicsőségének tartotta, hogy meghalni és megbocsátani tud.”⁶² Ez a Montesquieu-passzus talán egy kis arisztokratikus szolidaritást is magában rejt. A nagy francia jogtudós – maga is régi nemesi család sarja – tisztelte az *alkotmányosságot*, tisztelte az *alkotmányát* védő magyar nemességet és úgy vélte, hogy ebből a szempontból nem lényeges, miképpen viszonyul ezen alkotmány a kor szelleméhez. Fontosnak véljük azonban megjegyezni, hogy akadtak a magyar nemességnek olyan képviselői, akik – akárcsak a marosszéki rendek – a Béccsel folytatott disputában nem a Corpus Juris untilig ismételt passzusait lobogtatták tovább, hanem ügyüket ugyanazon európai felvilágosodás szelleme révén próbálták védelmezni, mely felvilágosodás jegyében érvényesítette II. József a maga reformprogramját.

1790. január 25-én, a császár halálának küszöbén a Gömör-Kis-hont megyei rendek ugyanazokkal az érvekkel támasztották alá feliratukat, amelyekkel a székely rendek is éltek a hatalommal vívott jogi csatározásaik során már Mária Terézia idején: „Az az alku, melly a fejedelmek és népek között felállott, éleszti bátorságunkat arra, hogy a szövetkezőknek szokásai szerint egész egyenességgel mondjuk ki ami szívünkön fekszik. [...] Megállapított fő igazságnak állítjuk, hogy amidőn régi vitéz eleink e Magyarországot meghódoltatták, ezáltal a vérrel nyert földnek szabados és egyenes uraikká lettenek.

Hogy ezen szabad nemzet rendtartás nélkül ne tétovázna, a nyert földnek kormányzására vezéreket és kapitányokat választott, eszerént megtartván magánál a felelősséget, egyedül csak annak gyakorlását – eleintén a fejedelmeknek, idő jártával pedig Szent István királynak – úgy amint magának tetszett, általadta. Ezt általadván kiszabta azon törvényeket, amellyek szerint az országot kormányoztatni akarta. Így nem juthattak királyok a megegyezésen kívül a királyi székhez, ugyanezért az egyezést-bontók közül né-

mellyek megölettek, némellyek a királyi székből levettettek sat. Szentnek akarta tehát a nemzet tartani a szerződést, szentnek a királyaival kötött megegyezést. [...] Látható: [...] Hogy a magyarok fejedelme a szerződéseknek természeti szerént is a közakarattal megállapított feltételeinek megtartására köteles. Látható: Hogy egyedül az tiszteltethetik úgy, mint magyar király, aki a törvény értelme szerént is király, meg is koronáztatik, meg is esküszik és a maga esküvését meg is tartja. [...]

Ezen szabad választású országot, ha szintén az idő mostoha körülállásai örökséggel cserélték is fel, de mégis csak igaz az, hogy a nemzet ezen örökös igazgatást is a régi, ősi és szokott törvényeiben kiszabott módok alatt attá által a Habsburgumi Ostriai Háznak.

Tartozik következőképpen az Ostriai maradék e törvényeknek megtartásával, a kötésekhez való engedelmisséggel, a hitnek szent-ségével, a koronáztatásnak régi szokásával sat. Mert ezeket javallják a törvények, a szerződéseket magokban foglaló sarkalatos írások, békeségkötések, a szokás és mindenek. [...] A magyarországi felség a népnél megmaradván, a királyoknak egyedül csak annak gyakorlása adatott által.

Előállítjuk itt azt a Magyarországot, amelly volt, amelly már nincs és amellynek kellene lenni! Mivel azt a Magyarországot, amelly most annak neveztetik, magában Magyarországból keres-heted, fel nem találod, mert új az igazgatásnak módja, új a nyelv, újjak az ítélőszékek, a bírák, a törvények sat. Újjak mindenek, ha régi nevezeteiket kiveszed.

Mert íme! Kilencz esztendőknél futó forgásaik alatt felfordul-tak mindenek, elannyira, hogy az országban semmi egész, semmi épp, semmi próbálatlan nem maradt...”⁶³

Ezt követően a gömör-kishontiak feltárják folyamodványukban azokat a „sebeket”, amelyeket a reformpolitika okozott a „nemzet-nek”, és melyeket a császár köteles meggyógyítani: a törvényes megkoronáztatás visszautasítása, a Szent Korona Bécsbe szállítá-sa, a közigazgatásban használt *latin nyelv (!)* némettel való helyet-

tesítése, a házak összeírása, mégpedig „katona segédletével, aki egyéb eránt nem a hazai dolgok intézésére, hanem az ellenséggel való szembennállásra tartatik”, a vármegyei főispánok királyi biztosokra való cserélése, a közrendűek tisztségekbe történő kinevezése, a vármegyék régi pecsétnyomóinak bevonása és kicserélése, hogy a privilégiumlevelek illetéktelen, idegen kezekbe kerültek, hogy „az ifjúság taníttatására rendeltetett úgynevezett fundációk a hagyóknak célyok ellen az oskolai fundus kasszájához vonattattak légyen; [...] hogy a sinórméretekhez szabott oskolákban a megkóstolt természeti szabadság maga gyenge idejében megfojtatik, a rabi vak szolgálatra előkészítetik.” Számunkra valamennyi pont érdekes, de különösen a 17-ik: „Sebünk az, hogy a királyi városok, jászok, kunok, hajdu-városok, a láncsás szék az országgal majdnem egyidejű jussikbul kivetkezettek.” Elfogadhatatlan számukra az állapot, miszerint „nem a fejedelem a törvény alá, de a törvény a fejedelem alá vettetendő léssen”, hiszen ezzel oda lesz az olykor zűrzavaros, sanyarú idők dacára is biztonságot nyújtó alkotmányos lét. „Hol lesz – kérdezik végül – a menedékhely? Hol a társaságok kötelei? Hogyha sem a szerződések, sem az esküvések, sem a királyi szent szavak nem léssen bátor megmaradhatást adandók?”⁶⁴

Az irodalom is a nemzeti konzervativizmus szolgálatába állt. E tekintetben legfőképpen Dugonics András jeleskedett az *Etelka, egy igen ritka magyar kisasszony* című, 1788-ban megjelent regényében. Dugonics nem nemes, még csak nem is magyar származású, egy dalmát kereskedő-iparos család gyermekeként látta meg a napvilágot 1740-ben Szegeden. „Ezen könyvem írásának fő oka vala – írja később művéről – Magyarország akkori siralmas állapotja második József igazgatása alatt.” A regény cselekménye a honfoglaláskori Pannón síkságon játszódik. Dugonics szándéka szerint az *Etelka...* kulcsregénynek készült, így az események II. József politikai ténykedéseiben beazonosítható megfelelőit, a szereplők történeti párjait ő maga fedi fel. Róka, Árpád ármánykodó titkára a császár gonosz tanácsadóit személyesíti meg, a pannonok a magyarokat

leigázó osztrák betolakodók, Gyula pedig, aki nem igazi apja Etelkának, maga a császár. A regény egészében az ősi viselet, szokásrend, a nemzeti nyelv apológiája.⁶⁵

Gvadányi József *Egy falusi nótárius budai utazása* című szatírája 1787-88-ban íródott, de csak 1790-ben, József halála után jelent meg. Egy vidéki nótárius Budára indul, hogy fővárosban tanuló fiát meglátogassa, megrökönyödve szemléli az ott dívó idegen viseletet, szokásokat, hallgatja az elnémetesedő beszédet.⁶⁶ A mű iróniája, a feltárulkozó ismeretlen világtól sokkolt vidéki jámbor együgyűsége önkéntelenül eszünkbe juttatja a háromszéki székely nemes, báró Apor Péter *Metamorphosis Transylvaniae* című írását. Apor 1736-ban, amikor a kalapos király még meg sem született, keserű gúnnyal beszélt a kor mindenható „nájmódjáról”, amelyet az ország új urai importáltak, könyörtelenül ostromozva és átkozva mindazt, amit a Bécsből kisugárzó osztrák birodalmi barokk ízlés magával hozott – a nyelvet rontó német divatszavakat, az öltözetet, az idegen konyhakultúrát – egyszóval azt, ami a varázslatos régi idők szép Erdélyét megfertőzte. A sors iróniája csak az, hogy a Bécs-központú kultúra és szubkultúra e bőszen ellenfele a politika mezején a Habsburgok támogatója volt.⁶⁷

Érdekes volt az erdélyi szászok álláspontja. Az első csalódásukat az oktatást állami hatáskörbe utaló császári rendelet váltotta ki, ami mögött joggal sejtették az ősi szász iskolák belső rendjébe való beavatkozás eszközét. A „concivilitás” kihirdetése a királyföldön a szászok „kerített” városainak évszázados kirekesztő rendtartását rúgta fel és váltott ki heves tiltakozást. Egyik szószólójuk így érvelt: „Tiszteljük, becsüljük és szeretjük hazánk fiait, a magyarokat, mint nemes, harcias, hősi és nagyszerű nemzetet. Hat évszázadon át közös terheket viseltünk, együtt védelmeztük a közös hazát. Követelhet-e a haza szorosabb egységet? Miért alkosson most a magyarság egy nemzetet a szászszággal, mikor társadalmi berendezkedésük lényegében eltér egymástól. A magyarok nemesek vagy jobbágyok; szabad földművesből vagy iparúzó polgárból álló középosztállyal náluk alig találkozunk. A szászok viszont szinte egyetlen családot

alkotnak, egyetlen középosztályt, mely egyformán távol áll a másik két rendtől.”⁶⁸

De sértette a szász önértetet a katolikussá átvedlett „konvertita” Cloos von Cronenthal kinevezése is szász comessé 1781-ben. 1782-ben az általános felháborodást az ún. „Márton napi adó” befizetésének a követelése váltotta ki, mely során a „kancellisták” rátartian és neveletlenül viselkedtek, amikor a szebeni városházán „kalapjaikat meg irataikat a jegyző asztalára rakták”, sőt, „valaki a tornácon még ostort is pattogatott”. A dolog fölöttébb kellemetlen oldala az volt, hogy az 1705 óta nem fizetett adót visszamenőleg akarták beszedni (385.000 Ft értékben), és a hátralékot csak hosszas huzavona után engedték el.⁶⁹

1783-as erdélyi útja küszöbén József a következőképpen róttá meg a szászokat: „Semmiféle kérdésben nem fognak munkához, csak üres szóbeszéddel tartanak vagy jelentéktelen nehézségekre hivatkoznak. [...] Nem kutatom, hogy ez azért történik-e így, mert ragaszkodnak a régi zúrzavarhoz, vagy pedig azért, mert irtóznak a munkától.”⁷⁰

1784-ben Erdély megannyi hagyományos intézménye szűnt meg hatalmi szóra, köztük a nagy múltú Szász Univerzitas, a szász székek – csakúgy, mint a székelyek – beolvadtak a vármegyékbe, a gubernium székhelyét Szebenből Kolozsvárra költöztették. A felgyülemlett elégedetlenség minden várakozást felülmúlt még: Bruckenthal báró is felszólalt *a nyelvrendelet ellen*, hangsúlyozva, „hogy a magyarokra sem a német, sem más nyelvet nem lehet rákényszeríteni.” Hogy mi készítette e kijelentésre ezt a köztiszteltnak örvendő szász férfiút, arra a valószínű választ egy másik szász szerző adja meg: „Ez időtől fogva lett a magyar nyelv művelése hazafias és ellenzéki ügy, ettől fogva újból gyűlölettel fordultak a német nyelv ellen, melyet hívatlan vendégnek, alkotmányellenes újítások eszközének érezték”.

Az országszerte egyre izzó elégedetlenség dacára a császár egészen halálos ágyán bekövetkezett megtöréséig hitt abban, hogy rendeletei egyedül a közjót szolgálják. Több ízben szinte csodálkoz-

va vette tudomásul, hogy alattvalóinak jelentős hányada nem érti nemes szándékát. Az 1783-as erdélyi útja során, Cloos von Cronenthal szász ispánnal beszélgetve fejtette ki: „Tűrhetetlen, ha azt hallom, hogy ebben az országban szász lány magyar férfival, magyar lány oláhval nem házasodik össze. Szeretetet meg egyetértést kívánok teremteni.”⁷²

A nyelvrendeletet, mely jogállásától függetlenül azonos tiltakozó táborba állította az egész magyarságot, naplójában így magyarázza: „Mily sok előny biztosítja az általános jót, ha csak egy nyelv használatos az egész monarchiában, az érvényesül az érintkezésben, foglalkozásokban, ha minden része a monarchiának szorosabban összefűzetik és a lakosok a testvéri szeretet legerősebb köteléke által egyesítettnek – azt mindenki beláthatja és Franciaország, Anglia, Oroszország példájából arról elegendőképpen meg is győződhetünk.”⁷³

A magyarországi megyei önkormányzat teljes megszüntetésére vonatkozó rendeletben (válaszképpen a kancellária 3808/1786 sz. előterjesztésére) II. József kifejti a helyi közigazgatásról alkotott véleményét: „A megye egy kis része a királyságnak. Nem azért nevezem kicsinek, mert jelentéktelen lenne, hanem azért, mert a királyság körülbelül 43 hasonló részre oszlik. Ez a rész azonban az irányítást kizárólag csak az egésztől kaphatja. Szörnyű alkotmány lenne az (és a magyar mind ez ideig részben ilyen vonatkozásban tűnt ki), amely valamennyi ilyen részt külön provinciának tekintene, és megengedné, hogy az általános törvényhozáson, valamint alkotmányon alapuló és a részlegekhez vagy megyékhez eljuttatott rendeletekkel kapcsolatban véleményt formáljon, megfontolásokkal éljen, előterjesztéseket, tiltakozásokat tegyen, és a halogatás miatt a végrehajtás késedelmet szenvedjen akkor, amikor csak az engedelmesség és a végrehajtás a kötelességük.”⁷⁴ Ugyanaz a rendelet a királyi biztosokról így szól: „A tíz királyi biztost én olyan emberként állítottam funkcióba, akik ismerik elképzeléseimet és alapelveimet, és ezeket mindenkivel meg akarják ismertetni és végre akarják hajtani. Ők tehát egy középforumot képeznek a

tanács és a megyék között mindaddig, amíg a felvilágosodás jobban el nem terjed, a jóról való meggyőződés általánossá nem válik, amíg a tanács el nem éri azt, hogy csak kevés papírral fog irányítani, és míg minden igazgatási feladat, nevezetesen az általános igazgatási, kamarai, adó- és kereskedelmi ügyek nem lesznek pontosan és egyszerűen összekapcsolva.”⁷⁵

Kíméletlen racionalizmusán alapuló központosító törekvéseit talán a Szent Korona Bécsbe vitelekor támadt vita kapcsán fejtette ki a legfrappánsabban: „Bécsét úgy tekintem, mint Magyarországot, és amíg a monarchia minden lakója be nem látja, hogy minden résznek, minden nemzetnek és minden vallásnak egyesítésében áll az erő, a rendelkezések nem érik el az állam és a haza valódi hasznát, melyet szívemből kívánok és melyre fáradhatatlanul törekszem.”⁷⁶

A jószándék aligha vitatható, ám ne feledjük: József végzetesen elrugaszkodott kora és birodalma realitásainak talajától, így nem csoda, hogy – Perry Andersont idézve – „uralkodásának a vége kiábrándulás és kudarcc lett.” Lassan mindenki ellene fordult: az arisztokráciával (különösképpen a magyar rendekkel) kialakult, már-már szakítással fenyegető viszonya közismert, a városi polgárságot ellenben a rohamos infláció fojtogatta. A jobbító igyekezet kiválasztottja, a parasztság is a háborús adók és sorozások szorításában egyre csalódottabb lett: csatlakozott az agrárreform korlátai miatt és sokkolta a császár antiklerikalizmusa. Bebizonyosodott: „az uralkodó akarata semmit sem ér, ha keresztetzi ama osztály kollektív érdekeit, amelynek védelme az abszolutizmus történelmi küldetése lett volna.”⁷⁷

A dekrétumok visszavonása nyomán, majd a császár halálhírére alattvalóinak hatalmas tömege tört ki örömujjongásban: a horvátok, a német ajkú, ám rendi méltóságukban sértett szászok, de különösképpen Erdély és Magyarország magyarul beszélő lakossága. „Sok együgyű parasztok tudakozták ekkor – emlékezik vissza Bihar megye közgyűlésének egy résztvevője –, vajon miért örülnek most az urak? Melyre a másik így felelt: azért, hogy megholt a király.”⁷⁸

1790. január 21-én Budán a hazatért Szent Korona tiszteletére rendeztek ünnepséget, eközben érkezett a császár halálhíre, amit a vígasságra való tekintettel csak másnap hirdettek ki. A nemzet ereklyéjét köszöntő örömdák kórusában megszólal a régi erdővidéki székely családban született, tanulmányai egy részét az udvarhelyi jezsuiták iskolájában végző Baróti Szabó Dávid is:

„Megtért szent koronánk! (Hívetlen őrizők,
Hát így kelle hazánk kincsit eladnotok?)
Megjött szent koronánk, és vele visszajött
A volt régi szokás, nyelv s ruha. Visszajött
A régen kiveszett víg öröm; a rabi
Láncoktól szabados lábra bocsátattunk.
Ispányink nem-igaz kézbe szorítottatott
Székek visszaveszik. Látom az utakat
Néppel töltve; kivont karddal előre megy
Lejtőző lovakon a nemes; hajdani
Nyelvét hallom: örül öltözetén szemem.”⁷⁹

Ez egy sokatmondó gesztus, csakúgy, mint az a tény, hogy a klasszikus költői triász másik tagjának, Révai Miklósnak a verse, melyben a Szent Korona hazahozatalát és az élet hagyományos kerékvágásba való visszatérését ünnepli, teljes terjedelmében szerepel Szigethi Gyula Mihály udvarhelyi professzor egykorú emlékkönyvében.⁸⁰

Később a Korona megérkezett a magyar országgyűlés színhelyére, ahol korábban is őrizték. A Nagyszébenben megjelenő *Erdélyi Magyar Hír-vivő* 1790. november 15-i száma tudatja olvasóival: „A’ Szent Korona a’ több ahoz tartozó drága készületekkel együtt October 30-ikán dél utáni 3 órakor Po’sonban szerentsésen meg-érkezett. Ezen alkalmatossággal a’ külön helyekre kirakott Ágyúk tüzet adtanak, a’ Harangok megszólaltanak, és mind addig szólottanak, míg a’ Sz. Korona a’ Katedrálé nagy Templomba bé-helyezettett.”⁸¹

A régi magyar viselet új divatja már József császár uralkodása éveiben feléledt – válaszképpen a kormányzat németesítő törekvéseire –, az erőszakosan kiprovokált gesztusok elengedhetetlen túlzásaival együtt. E jelenséget többek között Keresztesy József református tiszteletes rögzítette a XIX. század kezdetén kelt visszaemlékezéseiben: „Legelsőbben is a nemzeti magyar ruhának felvételén kezdett éledni a patriotizmus, mely annál szebb és csodálatosabb volt, hogy már alig lehetett magyar öltözetben látni valakit, mindenütt, mint az árvíz, a német öltözet eláradott. Ekkor pedig hirtelen a legigazabb magyar köntösök támadtak fel. Majd minden vármegyék külön uniformist választottak. Akin német ruha találtatott, magyar lévén, róla leszaggatták; compániákban, bálokban magyaron kívül más ruhát nem szenvedtek. Az asszonyi rend is fartoldó abroncsait, bouffanáit, filegoriás főkötőit, pókháló receficéit és ezer módi csúfos, majmos öltözeteit elhányta és magyarba öltözött, akik pedig ezt nem akarták cselekedni, közönséges helyen is fejeikről letépték és összetapodták s minden csúfságot rajtok elkövettek.”⁸²

1790. június 2-án, Déván megtartott közgyűlésükön Hunyad vármegye rendjei a következő határozatot hozták: „Mivelhogy mind nemes Magyarországon, mind pedig Erdélynek részeiben, nevezetesen azon célból, hogy a veszedelmes pompázásnak és a köntösbeli pazarlásnak vége lehessen, és hogy a nemesség magát, valamint szintén belső magaviseelésének, úgy külsőképpen is másrendű emberektől megkülönböztesse: az *egyforma köntösnek* nemét felállították ezen vármegye karai és rendei egyenlő végzésből. Meghatározták, hogy minden nemes embernek mentéje, dolmánya (zekéje) és nadrágja (magyar nadrága), a szegényebb rendűeknek dolmány helyett kék lajblija legyen; az öregebbek hosszabb mentét is viselhetnek, az ifjabbak rövidet sárga gombokkal és pikkelyekkel; a kiknek tetszik, arany zsinórral; a hosszabb menték kék készülettel, a prém fekete legyen, akár báránybőr, akár vidra, fejtett nyest vagy görény. A kinek dolmányhoz öve lenne, legyen veres, a csákó fekete; a kinek tetszeni fog, arannyal megékesítve; a tarsalynak

mezeje veres, rajta a vármegye címere, a fekete holló, orrában levő sárga gyűrűjével; csizma, fekete.”⁸³

Mint ahogyan a József uralkodása idején kialakult ellenséges hangulat sem kimondottan csak a magyar rendeket, vagy, hogy egészen pontosan fogalmazzunk, a magyar ajkú kiváltságosokat jellemezte, úgy a császár akaratának megtörését, illetve halálhírét követő örömmámorból a reformok más károsultjai is kivették részüket.

A *horvátok*, pontosabban a horvát nemesek már az 1760-as években a magyar rendek szövetségesei voltak. Amikor József elrendelte a Szent Korona visszahozatalát, a horvátok a magyar nemesekkel karöltve ünnepeltek. Ezt bizonyítja az a szolidaritási nyilatkozat is, amelyet Zágráb megye 1790. március 2-i felirata rögzített: „Ha a hazaszeretet nem fantazma, ha nekünk, kik őseink véréből születtünk és táplálkoztunk, illik meghalnunk érte, ha a szíveinkbe vésett jogok igaz törvények és jogok, akkor a magyar nemzet örömét és a miénket, bár mértéktelen, mégis méltán kicsinynek tartjuk a dolgok most tapasztalt kedves fordulatához képest.”⁸⁴

A *erdélyi szászok* – ismerve viselt dolgaikat még József császár uralkodása idejéből – a tőlük várható módon reagáltak. A kor egyik krónikása, Fridrich Teuch erről a következőképpen tanúskodik: „Valóságos mámor fogta el a lelkeket; nemesek meg tisztviselők, magyarok meg szászok együtt ettek és ittak, együtt kerekedtek táncra világos nappal az utcán és az országúton egyaránt. [...] Mintha Rhea és Saturnus kora köszöntött volna ránk. Újra élünk! Újra nép a szász! Népünk minden tagjának megdobbán a szíve, szeméből örömkönny csordul... A szászok ismét különálló nemzettestet, s mint ilyen, az ország egyik rendjét alkotják. Ősi alkotmányunkat és igazságszolgáltatásunkat helyreállították...”⁸⁵ 1790 májusában a lefoglalt, és ideiglenesen a Frankenstein-házba elhelyezett szász nemzeti levéltárat visszaköltöztették a nagyszebeni városházára. Az esemény pompázó barokk ünnepség keretében történt, melyet Heydendorf örökített meg: „A polgárság teljes

díszben, városaik zászlóival, vezetőikkel, dobosaikkal meg kürtöseikkel gyönyörű sorfalat alkotott a városházától a Frankenstein-házig, melyet közben fenyőgallyakkal ékesítettek. A privilégiumokat tartalmazó oklevelekért száztagú küldöttség indult. Az ünnepi menetben Bruckenthal báró hat pompás lova vont a hintót, mely szőnyegekkel borított ládában az okleveleket hozta. Méltóságteljes lassúsággal haladt a menet, s mikor a kocsi befordult a városházára, az erkélyen megperdültek a dobok, felharsantak a kürtök, a privilégiumokat hat díszbe öltözött férfi emelte le a kocsiról és vitte a levéltárba. Aztán az egész gyülekezet a nagytemplomba tódult; szónoklatok hangzottak el, zene szólt és örömkönnyek között új népdalokat énekeltek.”⁸⁶

A *székelyek* maguk is ünnepeltek – akár a többi kiváltságos kategória. A hagyomány szerint a nyelvrendelet megjelenése után Udvarhelyre egy német ábécéskönyvekkel megrakott szekér érkezett, amelynek rakományát a széki királybíró „az ősi székház egyik sötét kamrájába rakatta be, oda, hol egy asztalon a láncos buzogány mellett egy hosszú, rozsdás, német gyártású egyenes kard vagy inkább pallas állott.” A történet – Balásy Dénes 1930-ban megjelent helytörténeti tárcája szerint – dr. Török Alberttől, Udvarhely vármegye XX. század eleji főispánjától származik. A főszereplő a főispán nagyapja volt, bizonyos kadicsfalvi Török Antal, „egy fel világosult, magas, fekete, kemény nyakú székely-magyar”, aki József császár idején széki királybíróskodást viselt. „... Mikor 1790-ben lassan későn híre jött ide József császár halálának – mesélte dr. Török Albert – , nagyapám a német könyvecskéket szekéren kivitette a Kuvarra [egy Székelyudvarhely déli szegletében emelkedő szirtes dombocskára, ahol abban az időben a vesztőhely is volt – HGM]. A szekeret hajdúk kísérték. A kék ruhás, szűk nadrágú széki hajdúk oda, a Kuvár hegyoldalra, mentőkben fenyőfa szurkot vittek fel magukkal, ott a Der, die, dast megszurkolták, a német ábécés könyvecskéket máglyába rakták, meggyújtották és elégették.”⁸⁷ Az anekdota valóságmagva után kutatva megállapítottuk, hogy a József kori Udvarhely vármegye tisztségviselői között Török

Antal nem szerepel. 1784. április 16-án bizonyos Török Pált választottak alkirálybírává, majd 1790-ben, a visszaállított szék tisztikarába többek között bekerültek Török Ferenc alkirálybíró, Török Pál aljegyző és Török Elek asessor, valószínűleg valamennyien a kadicfalvi Török nemzetségből. Függetlenül attól, hogy próbált-e valamelyikük szembeszegülni a császár németesítő akaratával, vagy egészében költött anekdotával van dolgunk, annyit megállapíthatunk, hogy József császár nem kizárólag jóságos, az egyszerű emberek gondjai iránt fogékony uralkodóként élt a székelység emlékezetében. Ennek pedig legáltalánosabb oka a hírhedt nyelvrendelet volt.

A kor hiteles forrásainak tanúsága összecseng azzal, amit a másfél századdal később lejegyzett hagyomány rögzített. „1790-dik Esztendőben, Böjtmás Havának 22-dik napján öszve sereglett, Nemes Csík és Gyergyó Székekkel *még eddig* egyesült Nemes Udvarhely Szék Rendjei és Közönséges Gyűlése” alkalmából egymást követik a jegyzőkönyvbe foglalt ünnepélyes kinyilatkoztatások: „... mert a Haza mindnyájunknak valóságos édes Anyja, a Systema pedig csak mostoha, a kinek követése eddig is Kést tett Torkunkra, magunknak, maradékunknak és Nemzetünknek.” Fontosnak tartják, hogy az újjászervezendő székek élére megfelelő személyek kerüljenek: „... nincsen már egyéb hátra, hanem mindek előtte [...] tegyünk ősi Törvényeink szerént Fő- és Altiszteket, oltalmazókat és Atyákat, még pedig olyanokat, kikbe légyen Hazánkhoz és Nemzetünkhöz való buzgó igaz Szeretet, mert a Haza minket szült, tartott és táplált. Tégyünk Előbb járókat, nem zürzavarban vezetőket, Atyákat, nem mostohákat, igaz hazafiakat, nem pediglen maga testét gyötrő és szaggató Pelikán természetű idegen származásúkat, valóságos tiszteket, nem pedig nagyravágyásból és csak éppen nyereségen való kapásért szolgáló Béreseket, Hazánk el nyomattatása ellen bátor szívvel szólókat, nem pedig nemzetünket alattomban el árulókat, Hazánk halálával magoknak életet, Méltóságot, nyereséget kereső viperákat...”⁸⁸

Hasonló hangulatban zajlott „az Nemes Küküllő Vármegye és Nemes Maros Szék öszvegyülekezett fő Úri és Nemesi Rendeinek Közönséges Gyülekezete” is 1790. március 22-én. Eldöntötték többek között Marosszék és Küküllő vármegye újbóli különválását, a Medgyes és Segesvár szász székekből átcsatolt falvak visszacsatolását székeikhez már májustól kezdődően. Leszögezték, hogy május 1-jétől érvénytelennek tekintik az 1780 utáni törvénytelen rendeleteket, de figyelmük kiterjedt az 1691-től kezdődően hozott valamennyi alkotmányellenes hatalmi intézkedésre, melyek „az közelebb tartandó Ország Gyűlésen orvosoltassanak.” Országgyűléshez terjesztendő javaslat készült arról is, hogy „az Nemes Sónak ki-adása és az Sóos Kutaknak szabados élése törvény szerint vissza állíttassék.” A földmérésről megállapítják, hogy az „veszedelmes munka”, mely a nemesi szabadságnak „legnagyobb veszedelmére”, a köznépek „ereje felett való megterhelhetésére és végső pusztulására” vezet, ezért „minden arról készült levelek és iratok végképpen és úgy el töröltessenek erről a világról, hogy azoknak semmi nyoma se ne maradjon, és következendő maradékainkra nézve még emlékezete is elvesszen. [...] Hasonló romlására lévén és tzelozván az Nemesi Szabadságnak az lelkek fel számlálása az házoknak is, és helységeknek meg számolása, ez iránt is végeztett, hogy az jövő Girás Székig minden ember azt nem tsak a maga házánál, szolgáló embereinek házánál a számot le törölni köteles legyen, az N[eme]S. Szolgabírák pedig az helységeknel lévő könyveket és az Normativa Ordinatiookról készült protocollumait és melly faluknál az földmérésről való tisztában nem vett irások tanálatnának, mind azokat szedgyék ki és szállítsák oda, az hova az földmérésről való levelek rendeltettének, az helységek végén lévő táblákat pedig telljességgel rontassák le és végképp töröljék el; mind ezek pedig articularis büntetések alatt.” Szóvá teszik a Leopoldinum ötödik cikkelyének megsértését is, miszerint „semmi némű hivatalokra más az Erdélyieken, az Magyarokon tudni illik Székellyeken és szászokon kívül fel ne vétessék”, mert azt látják, hogy „az jobb hivatalokat az mellyek az arany, ezüst és só Bányák-

nál és harminczadoknál, Exactoratuson, Fiscalitásoknál és más számtalan alkalmatosságokban az idegen és nem Törvényes Nemzetből valók viselik...”. Az unitáriusok azt kifogásolták, hogy ők a más vallású magyaroknál is mellőzöttebbek a hivatalok elosztásánál. Javasolták az országgyűlésnek a katolikus iskolákat, „fundatiókat” és „klastromokat” ért sérelmek orvoslását. Biztosokat neveztek ki Küküllő vármegye és Marosozék egyesített levéltárainak különválasztására. Nem feledkeztek meg az alkotmányos rend helyi szimbólumainak visszaállításáról sem: „az régi pecsétnek ki hozására küldendő Követek az jövő Girás széken fogak ki neveztetni.”

Marosozék és Küküllő vármegye kényszerűen egyesített törvényhatóságainak 1790. március 22-én tartott közös gyűlését viszont nem csupán az elkeseredett restaurációs igyekezet uralta. A jegyzőkönyv tisztán és igényesen – úgy tűnik, nem a restaurációt sürgető személyek által – megfogalmazott gondolatokat is tartalmaz, melyek a magyar nyelv a hétköznapi élet legkülönbözőbb területein való használatának törvényesítését követelik, és amelyek egy új, a rendi nacionalizmusok értelmezéseitől lényegesen eltérő nemzetfogalom születését vetítik előre: „Mely nagy romlására, kisebbségére és megalacsonittására szolgált légyen a ditsó Magyar Nemzetnek az, hogy a maga nyelvétől eltiltatott és mindennemű hivatalbéli dolgok az idegen Német nyelven folyni parantsoltattanak, tsak a nem érzi, az kiben Nemzetinek és hazájának szeretete soha fel nem tanáltatott, avagy akármely eöket alacsonittó tekintet által annak utolsó szikrája is eö benne kioltatott. Hogy tehát ezen nevezetes sérelmünknek orvosságát találjuk, végeztetett; hogy mán túl teljességgel semmi némű, akár felsőbbekhez intézendő, akár az alatta valókhöz küldendő Levelezésekben, rendelésekben, végzésekben, Protocollátiokban, Resolutiokban, vagy akár mi névvel nevezendő írásokban az V[ármegye] Tisztei Német vagy Deák nyelvel élni ne merészeljenek, hanem mindeneket csak Magyarul folytassanak [...] Ezen végzésnek illendő jelentése mellett kéretesék egyszersmind és kényszerítették a F[első] kK[irályi] Fő Kormányzó Tanács is, hogy az maga alatta valóihoz téendő rende-

léseit ne más, hanem Magyar nyelven vinni méltóztassék. Hogy pedig ezen Német nyelvel való vissza élés mi közöttünk annyival inkább meg gátoltassék, végeztetett; hogy úgy nevezett Normális Oskolák mántul meg szűnnyenek, és az gyermekek többé német nyelv tanulásra ne erőltessenek, hanem fordítsák idejeket az Deák és Magyar nyelveknek tanulására, fen hagyattatik mindazonáltal az atyáknak az szabadság, hogy gyermekeiket akár mely nyelven is taníttathassák...”⁸⁹

A József-féle reformpolitika, a székelyek magyarságtudata fejlődését tekintve, egy fordítókorong szerepét töltötte be. A császár uralkodásának kezdetén a székelyeket egy makacs rendi konzervativizmus védősáncai mögött találjuk, felvértezve egyfajta magyar népi tudattal, ám ezt erőteljesen beárnyékolja az a rendi nacionalizmus, mely ekkori csoporttudatuk legalapvetőbb meghatározója. A székelyek azonosságtudatának ezt a fejlődési szakaszát Imreh István igen találóan jellemezte: „A natio [...] még élő, ismert fogalom. A szabad székely számára jelentése ugyanaz, mint századokon át volt. (A kápolnai unió, ‘fraternam unionem’, valójában konfliktusoldó, szolidaritásnövelő szövetkezés. A kialakuló rendiségben a ‘jogállás azonossága’ révén összetartozó emberek három csoportja. Nem elsődlegesen a nyelvi együvértartozás jegecesíti ki tehát a natiókat, hanem a jogok és kötelezettségek sajátos jellege, egyneműsége, a közösen jussolt privilégiumok, a szokásrend különbözősége, amely azután a ‘csoport’ színeivel festi például Erdélyben magyarrá, székellyé, szásszá a territoriumokat, a ‘földeket’.)”⁹⁰

Ezt a tényállást alapjaiban megrengették II. József radikális intézkedései, amelyek a székely társadalmat legérzékenyebb pontjain sújtották: a már előzőleg megritkított rendi kiváltságok területén, valamint azon nyelv státuszát illetően, amellyel a székelyek nemcsak mindennapi életük során éltek, hanem közigazgatási és bíraskodási ügyeiket – írásban is! – már századok óta ezen a nyelven intézték. A Szekfü Gyulával vitázó Németh László arra int, óvakodjunk attól, hogy III. Károly meg Mária Terézia (és – tegyük hozzá – II. József) „államrezonból történő intézkedéseibe nemzeti

elfogultságot magyarázzunk”.⁹¹ És helyénvaló Fejtő Ferenc megálla-
pítása is: „Amikor II. József a tolerancia fejében azt kérte a
zsidóktól, hogy vegyenek fel német családi nevet, senki nem
láthatott ebben szándékos németesítési törekvést, mivel a német
nacionalizmus akkor még nem létezett, és II. József, aki csakúgy,
mint II. Frigyes, franciául levelezett, a nyelvi problémát egyébként
is kizárólag adminisztratív szemszögből vizsgálta.”⁹² József nacio-
nalizmusa – ha ugyan annak nevezhető – birodalmi nacionalizmus,
mely lényegesen különbözik a modern nemzetek önkultuszától.
Magán viseli – akárcsak a közép-európai éppen születő nemzetesz-
mék – a felvilágosodás bélyegét, csakhogy egészen másképp. Maga
vallja: „Tévedés azt hinni, hogy el akarom nyomni a magyar
nyelvet. Rendeletem nem irányul sem a magyar nyelv, sem a
Magyarországon beszélt többi nyelv ellen. Csupán az a célom, hogy
felszámoljam a latint, ezt a holt nyelvet, melyet csakis a tudósok
használnak. Nem azt kívánom, hogy emberek milliói nyelvet vált-
sanak, csupán azt, hogy akik a közügyeknek szentelik magukat, a
németet használják a latin helyett, s hogy az ifjúság elsajátítsa ezt
a nyelvet is. [...] Rendelkezésemet ebben a szellemben kell végre-
hajtani, s ne veszítsék szem elől, hogy azt a magyar nemzet, a
magyar közösség javára és tiszteletére hoztam. Semmiképp sem
szándékom az anyanyelv kiirtása, sem saját kényelmem szolgálata,
mivel latinul is igen jól ki tudom fejezni magam.”⁹³

Bármi is volt azonban a szándék, az eredmény nyilvánvaló. Az
előző században a székelyek elviselték privilégiumaik fokozatos
visszavonását, a nyelvrendelet viszont, bár a népszerűtlen intézke-
désáradatnak csupán egyik momentuma volt, sokkhatással bírt,
mert az élet oly területét érintette, amelyet a székelyek évszázadok
óta biztonságban tudtak, és soha nem gondoltak arra, hogy valaha
is védelmezniük kell. A székely székek jegyzői már a XVI. század-
ban – természetesen a nélkülözhetetlen latin kölcsönszavakkal, jogi
formulákkal – csaknem teljes adminisztrációs tevékenységüket a
nép nyelvén fejtették ki, e nyelven tanítottak a népiskolák igen
kiterjedt hálózatában, sőt, részben a protestánsok közép- és felső-

fokú iskoláiban is. És mindez akkor, amikor a királyi Magyarországon kevés jegyzőnek juthatott egyáltalán eszébe, hogy e számára oly kedves nyelven verseken, komédiákon, széphistóriákon, krónikákon, protestáns imakönyveken, netán szerelmes leveleken kívül egyebet is lehetne írni, például hivatalának valamennyi dokumentumát. A nép nyelvének kitiltása a közigazgatásból és oktatásból azokat is felébresztette, akik mindaddig csak hétköznapi érintkezéseik során, meg legfeljebb a művelődésben használták (lásd erre vonatkozóan a magyar országgyűlés 1790/XVI. cikkelyét), a *székelyeket ért sokkhatás viszont erősebb volt: elvezetett a rendi nacionalizmusuk által mindaddig beárnyékolt magyar népi identitásuk tudatos felismeréséhez, nyilvános vállalásához.*⁹⁴

Makkai László e jelenség következményeként értelmezi a székelységnek a Horea-lázadás idején tanúsított magatartását, amikor „teljesen a nemességgel azonosította magát”. Idézi egy „együgyű, de jószívű székely katona” kijelentését, aki meglátva az első román felkelőt, így szólt a kolozsi főispánhoz: „No, Nagyságos Uram, ha mind ilyenek, hogy sokáig itt ne mulassunk, adja ki Nagyságod szokmányában, melyik katona közülünk hányat vágjon le, hogy a szerint hamar vágjuk le és menjünk haza véle!” Ugyancsak Makkai figyelmeztet arra, hogy e vészhelyzetben „az aranyosszéki székelyek tömegesen keltek fel a nemesek segélykérésére, s a nemesség mindenütt fellélegzett, ahol a székely katonaság megérkezett.”⁹⁵

A Makkai által regisztráltakat akár úgy is értelmezhetnénk, mint az „Unio Trium Nationum” kései megnyilatkozását. Ez viszont aligha mondható el a székelyföldi József-kori vármegyékben, a megyegyűléseken elhangzottakra. E gyűlések protokollumainak figyelmes tanulmányozása arról győzhet meg, hogy a résztvevők számára a *haza* már nem (csak) *Siculiát*, az előjogok képzelt bástyájába begubózott Székelyországot jelenti, a „*Nemzet*” pedig nem csupán a székely rendi *natiót*, hanem olykor a magyar nyelven szólók közösségét is. A nyelvrendelet mellett a székelység és magyar nemesség közti rendi szolidaritást – amint ezt a Maros-zékkal egyesített Küküllő vármegye közgyűlési jegyzőkönyve is

bizonyítja – a területi közigazgatás reformja is elősegítette. Az történt ugyanis, hogy a székek és nemesi vármegyék összevonása nyomán, azáltal, hogy a nemesek és székelyek követői együtt tanácskoztak a közgyűléseken, a magyar nemesi nacionalizmus akadálytalanul terjedhetett a székelyek körében. A császári rendeletek hatásainak és visszahatásainak a mechanizmusa pedig azt eredményezte, hogy a kiváltságos rendi méltóságában és immár népi tudatában is megsértett székelység szoros érdekközösségbe került a magyar nemességgel, sőt, általában a magyar nyelven szólókkal, mert a nyelvrendelet ugyanúgy sújtott nemest és „nemtelent”. „A rendi és nemzeti érdekek találkozása – írja Makkai László – kitűnő alkalom volt a nemesség számára, hogy osztályprivilegiumait nemzeti szabadságként védelmezhesse.”⁹⁶

Megszületik tehát egy olyan érdekközösség, amelynek összetartó tényezői mindenekelőtt a tagjai által beszélt nyelv, de az alkotó csoportok közösségi hagyományai is, amelyek ugyanabban a múltban gyökereznek. Ez az új közösség elkezd felépíteni saját nemzeti ideológiáját, mely helyenként egyezik, máshol viszont lényegesen különbözik a rendi nacionalizmusok kinyilatkoztatásaitól. Ez az érdekközösség válik az itt még kibontakozó fázisában vázolt folyamat végére polgári magyar nemzetté.

Jegyzetek

1. Ifj. Barta János: *Mária Terézia*. Bp., 1988. 174.
2. Uo. 175.
3. Imreh, 1994. 7.
4. Uo.
5. Uo. 9–13.; Imreh István: *A rendtartó székely falu*. Buc., 1973. 10–13.
6. Carol Göllner: *Regimentele grănicerești din Transilvania, 1764–1851*. B., 1973. 25–26.
7. Valeriu Șotropa: *Districtul grăniceresc Năsăudean și locul său în lupta pentru progres social și libertate națională a românilor din Transilvania*. Cluj-Napoca, 1975. 75.
8. Jakab–Szádeczky, 486.

9. Szádeczky, 1908. 403–404.
10. Uo. 405.
11. Uo. 418–422.
12. Uo. 414–418.
13. Imreh, 1994. 63.
14. Uo. 62.
15. Szeles János: Székelyudvarhely története (közl. Szádeczky Lajos). *Erdélyi Múzeum*. 1898. (XV). 578.
16. Imreh, 1994. 186.
17. Uo. 139., 167.
18. Hajdu Lajos: *Az állandó táblák (tabulae continuae) létrehozása Erdély megyéiben és a székely székekben*. In *Jogtörténeti tanulmányok*. Bp., 1986. 119.
19. Uo. 119–120.
20. Uo. 125–126; Jakab–Szádeczky, 504–509.
21. Föglein Antal: A vármegyei levéltárak Mária Terézia korában. *Levéltári Közlemények*, 1935. (XIII). 162–163.
22. Daniel, 1894. 557.
23. Hermann Gusztáv Mihály: A „Székely Nemzeti Láda”. Egy mítosz keletkezése és utóélete. *Limes*, 1998. 4. sz. 301–306.
24. USzLT 1768-béli regisztrátlan iratok. 29. sz.
25. Bellon Tibor: *Nagykunság*. Bp., 1979. 52.
26. Szabó Dezső: A megyék ellenállása Mária Terézia úrbéri rendeleteivel szemben. In: *Értekezések a Történeti Tudományok köréből*. XXV. 3. sz. Bp., 1934. 1–41.
27. Szörényi László: *Hunok és jezsuiták*. Fejezetek a magyarországi hősepika történetéből. Bp., 1993. 94–105.
28. Szinnyei, 2.
29. Sz.U.M.T. 39.
30. Velics László: *Vázlatok a magyar jezsuiták múltjából*. Harmadik zárófüzet (1690–1773). Bp., 1914. 75–77.
31. Grünwald Béla: *A régi Magyarország. 1711–1825*. Bp., 1888. 12.
32. Kosáry Domokos: *A történelem veszedelmei*. Bp., 1987. 133.
33. Hajdu 1982. 479.
34. Teleki Domokos: *A Hóra-lázadás története*. Pest, 1865. 5.
35. Hajnal István: *Az újkor története*. Bp., 1936. 544.
36. Dózsa Dániel: *Versei*. I. Kolozsvár, 1859. 228–231; Jánosfalvi Sándor István: *Székelyhoni utazás a két Homoród mellett*. Kolozsvár, 1942. II. 47.
37. Magyarai András (közszétette és jegyzetekkel ellátta): *A Horea vezette 1784. évi parasztfelkelés a források tükrében*. B., 1984. 321.
38. Jaklovszky Dénes: *Az udvarhelyi reformátusok II. József császárnál*. *Székely Közélet*, X (1927). 51., 53.

39. USzLT Közgyűlési jegyzőkönyvek. I/9.
40. USzLT Közgyűlési jegyzőkönyvek. I/2.
41. *Istoria României*. III. (a fejezet szerzője: D. Prodan) B., 1964. 735.
42. Pál-Antal, 140.
43. Jakab-Szádeczky, 539–540; *Îndrumător în Arhivele Statului*. Județul Cluj. B., 1979. 268; *Îndrumător în Arhivele Statului*. Județul Harghita. B., 1988. 17.
44. Pál-Antal, 140.
45. Daniel Gábor: *Udvarhelyszéki események* II. 1898. Kézirat a Székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum dokumentumtárában.
46. Berlász Jenő: Az 1784-i erdélyi parasztfelkelés és II. József jobbágypolitikája. In *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon. 1711–1790*. Bp., 1952. 424.
47. Hermann Gusztáv Mihály: Udvarhelyszék anyaszéki státusának XVIII. századi újjáéledése és a kései székely rendi nacionalizmus. *Székelyföld*, I. (1997). 2. sz. 109–118.
48. USzLT. Székely Láda. 25.
49. Uo.
50. Uo.
51. Rugonfalvi, II. 139. (a fejezet szerzője: Böződi György)
52. USzLT. Székely Láda. 25.
53. USzLT. Közgyűlési jegyzőkönyvek. I/7.
54. USzLT. Közgyűlési jegyzőkönyvek. I/8.
55. Ballagi Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Bp., 1888. 218.
56. Uo. 221–225.
57. Benda Kálmán: *Emberbarát vagy hazafi?* – Tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből. Bp., 1978.
58. Székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtár Kéziratgyűjteménye, 05319. jelzet.
59. Ballagi Géza, i. m. 233.
60. Uo. 255.
61. Uo. 256.
62. Uo. 257–258.
63. Hajdu, 1982. 471–477.
64. Uo.
65. Pándi Pál (szerk.): *A magyar irodalom története*. III. Bp., 1965. 114–118; Ballagi Géza, i. m. 251–252.
66. Pándi Pál, i. m. 107–108.
67. Apor Péter: *Methamorphosis Transylvaniae, azaz Erdélynek változása*. Bp., 1972.
68. Pukánszky Béla: *Erdélyi szászok és magyarok*. Pécs, 1943. 94.
69. Uo. 96.
70. Uo. 97–98.

71. Uo. 99.
72. Uo. 97.
73. Joó Tibor: *A magyar nemzeteszmé*. Bp., 1939. 104.
74. Hajdu, 1982. 451-452.
75. Uo. 453.
76. Ember Győző-Heckenast Gusztáv (szerk.): *Magyarország története*. 1686-1790. II. Bp., 1989. 1063.
77. Perry Anderson: L'État abolutiste. Ses origines et ses voies. Traduit de l'anglais par Dominique Niemetz. II. L'Europe de l'Est. Paris, 1978. 142-145.
78. Keresztesi József: *Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII. század végén*. Pest, 1868. 214.
79. Ballagi Géza, i. m. 294.
80. Székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtár Kéziratgyűjteménye 05301. jelzet. „Az Hazatért Magyar Koronának Öröm Innepére készített versek” cím alatt két alkalmi verset tartalmaz: azt, amelyre utaltunk, illetve egy latin nyelvű „Epitaphium”-ot, amelynek hangvételt már első sorai elárulják: „Siste Viator / Hic iacet Imperator / Princeps non armatus / Rex non coronatus / Josephus Secundus / Raro jucundus”
81. *Erdélyi Magyar Hír-vivő* 1790. 53. sz.
82. Keresztesi József, i. m.
83. Sz. V.: A nemzeti öltözet ügyében. *Hazánk*, 1884. (II). 391-392.
84. Arató Endre: *A magyarországi nemzetiségek nemzeti ideológiája*. Bp., 1983. 11.
85. Pukánszky Béla, i. m. 102.
86. Uo.
87. Balásy Dénes: A Kuvar és a német nyelv. *Székely Közélet*, 1931. (XIV). 14. sz.
88. USzLT. Közgyűlési jegyzőkönyvek I/9.
89. Marosvásárhelyi Állami Levéltár, Fond Scaunul Mureş. Seria: Organe reprezentative. Nr. 22.
90. Imreh, 1994. 63.
91. Németh László: *Szegfű Gyula*. Bp., 1940. 84-85.
92. Fejtő Ferenc: *Rekviem egy hajdanvolt birodalomért*. Ausztria-Magyarország szétbomlása. Bp., 1990. 113-114.
93. Fejtő Ferenc: II. József. Bp., 1997. 311-312.
94. Hermann Gusztáv Mihály: II. József és a székelyek. *Korunk*, 1999. 3. 110-116.
95. Makkai László: *Román-magyar közös múlt*. Bp., 1989. 187.
96. Uo. 191.